

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

„AKCE ZÁMKY“ V POVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

“Action castles” in postwar Czechoslovakia

ANNA HERÁŇOVÁ

Praha 2022

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Janu Randákovi, Ph.D. za vedení bakalářské práce, podnětné rady a připomínky. Dále bych chtěla poděkovat pracovníkům Archivu Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, zejména Mgr. Magdaleně Faltusové, za poskytnuté materiály a celkovou ochotu. Děkuji také své rodině a nejbližším za veškerou podporu ve studiu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Buštěhradě, dne 10. 8. 2022

Anna Heráňová

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá „akcí zámky“ z let 1945-1947 pedagoga a humanisty Přemysla Pittra. Snaží se ji pojímat ne jakožto izolovanou událost, ale zasadit ji do širšího kontextu postavení dítěte v poválečném Československu. Zkoumá její ideové počátky i institucionální zajištění, proces přijímání dětí na zámky, pravidla běžného denního fungování a následné možnosti zámeckých chovanců po zotavení. Zohledňuje i národnostní hledisko, jde především o specifika, která provázela německé děti. Vedle přirozeně důležité role protagonistů celé akce se nadto zaměřuje i na míru vlivu státu a dobového přístupu ke zdraví a hygieně.

KLÍČOVÁ SLOVA

akce zámky, Přemysl Pitter, sociální péče, péče o děti, zdravotní péče, česko-německé vztahy, Československo 1945-1947

ABSTRACT

The bachelor's thesis deals with the "action castles" 1945-1947 organized by the educator and humanist Přemysl Pitter. It seeks to conceptualize it not as an isolated event, but to place it in the broader context of a position of a child in post-war Czechoslovakia. It examines its ideological origins and institutional arrangements, the process of admitting children to the castles, the rules of everyday life and the subsequent possibilities for children after their recovery. It also takes into account the national aspect, especially the specifics that concerned the German children. In addition to the naturally important role of the protagonists of the event, it also focuses on the extent of the influence of the state and the contemporary approach to health and hygiene.

KEYWORDS

“action castles”, Přemysl Pitter, social care, childcare, sanatorium, healthcare, Czech-German relations, Czechoslovakia 1945-1947

SEZNAM ZKRATEK

APP	švýcarský archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové
ČAPP	český archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové
ČNR	Česká národní rada
KSČ	Komunistická strana Československa
MNV	místní národní výbor
MOPSP	ministerstvo ochrany práce a sociální péče
NF	Národní fronta
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
YMCA	Young Men's Christian Association
YWCA	Young Women's Christian Association

OBSAH

1	ÚVOD	9
1.1	TÉMA A CÍL PRÁCE.....	9
1.2	STRUKTURA PRÁCE	9
1.3	DOSAVADNÍ STAV BĀDÁNÍ, PRAMENNĀ ZĀKLADNA, METODOLOGIE.	10
2	ŽIVOT PŘEMYSLA PITTRA	13
2.1	DĚTSTVÍ A MLĀDÍ.....	13
2.2	ZKUŠENOST PRVNÍ SVĚTOVĚ VĀLKY – „MŮJ ŽIVOT NEPATŘÍ MNĚ.“	14
2.3	MEZIVĀLEČNĀ ČINNOST A MILÍČŮV DŮM.....	14
2.4	MNICHOVSKÝ ROK, OKUPACE A POVĀLEČNĀ DOBA	18
2.5	PO KOMUNISTICKĚM PŘEV RATU A V EXILU	19
3	POVĀLEČNĚ ČESKOSLOVENSKO 1945-1948.....	21
3.1	DŮSLEDKY VĀLKY A ČESKOSLOVENSKĀ SPOLEČNOST.....	21
3.1.1	Nálada ve společnosti.....	21
3.1.2	„Program národní očisty“: Vyhnání Němců	23
3.2	DĚTI A DĚTSTVÍ ZA TŘETÍ REPUBLIKY	25
3.2.1	Děti jako „národní majetek“	26
3.2.2	Kdo je české dítě?	26
3.2.3	Československý stát a péče o děti	28
4	POČĀTKY „AKCE ZĀMKY“.....	34
4.1	OD IDEJE KE ZROZENÍ ZĀMECKÝCH OZDRAVOVEN	34
4.1.1	Olešovice.....	36
4.1.2	Lékařský dům.....	37
4.1.3	Štířín.....	39
4.1.4	Kamenice.....	40
4.1.5	Lojovice.....	40
4.2	PERSONĀL OZDRAVOVEN.....	41
4.2.1	Hospodářské a institucionální zajištění	42
5	NĚMECKĚ DĚTI NA ZĀMCÍCH	47
5.1	POMĚRY V INTERNAČNÍCH TĀBORECH	47
5.1.1	Hygienické poměry	48
5.2	CESTA K PŘEVZETÍ DĚTÍ DO ZĀMECKĚ PĚČE.....	49
5.2.1	Pittrovo inspekční šetření	50

5.2.2	Propuštění dětí z táborů.....	51
5.2.3	Pittrův „hlubší smysl“ péče o německé děti.....	52
5.3	REAKCE VEŘEJNOSTI	53
5.3.1	V tisku	53
5.3.2	Soužití s místními.....	55
5.4	PŘÍSTUP STÁTU K NĚMECKÝM DĚTEM	58
6	ŽIVOT NA ZÁMCÍCH	60
6.1	PŘIJÍMÁNÍ DĚTÍ	60
6.2	DENNÍ REŽIM	61
6.3	PROPOUŠTĚNÍ Z PÉČE.....	64
6.3.1	„Děti různých národností, oběti nacistického pronásledování za války”	65
6.3.2	“Děti ze zdejších internačních táborů a děti internovaných rodičů nebo pěstounů”	66
6.3.3	“Děti československé, nalezené v Německu a v Rakousku a repatriované do ČSR” a “různé jiné naléhavé případy”	67
7	UKONČENÍ ZÁMECKÉ „DVOULETKY“	69
8	ZÁVĚR	71
9	PRAMENY A LITERATURA	73
9.1	ARCHIVNÍ PRAMENY	73
9.2	VYDANÉ PRAMENY	73
9.3	DOBOVÝ TISK	73
9.4	PAMĚTI	73
9.5	ODBORNÁ LITERATURA A STUDIE	74
9.6	SBORNÍKY	75
9.7	INTERNETOVÉ ZDROJE.....	76
10	OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	77
10.1	Seznam obrazové přílohy	77

1 ÚVOD

1.1 TÉMA A CÍL PRÁCE

„Akce zámky“ z let 1945-1947 byla ojedinělá humanitární akce na pomoc dětem, vracejících se po konci druhé světové války z koncentračních táborů. Jejím hlavním iniciátorem a organizátorem byl český protestantský kazatel, pedagog a humanista Přemysl Pitter. Pitter již v polovině května 1945 zřídil ve státě zkonfiskovaných zámcích Štířín, Olešovice, Kamenice, Lojovice a penzionu Bellevue v Ládví ozdravovny pro děti z koncentračních táborů. Zde společně se svou blízkou spolupracovnicí Olgou Fierzovou, několika dalšími dobrovolníky a lékařem Emilem Voglem vytvořil vhodné prostředí pro jejich zotavování. V reakci na podmínky, které spatřil jakožto člen sociální zdravotní komise Zemského národního výboru při inspekci v internačních táborech, se navzdory nelibosti ze strany veřejnosti i státních orgánů následně rozhodl poskytovat péči nejen českým a židovským, ale také německým dětem.

„Akce zámky“ dnes již není problematikou v české historiografii zcela neznámou a v posledních letech se stává i oblíbeným tématem různých kvalifikačních prací. Obvykle je však zasazována pouze do kontextu života Přemysla Pittra, jakožto jejího hlavního tvůrce, či posuzována především z hlediska výchovného působení zámeckých pracovníků a vlivu, jaký měl pobyt v ozdravovnách na zotavení a pozdější život dětí. V této práci bych proto chtěla vykročit odlišným směrem a analyzovat „akci zámky“ z jiného pohledu. Mým hlavním záměrem je ukázat na příkladu zámeckých ozdravoven limity a možnosti péče o dítě v poválečném Československu, s konkrétním zaměřením na vliv, jaký měla v době vzedmuté vlny nacionalismu národnost dětí na přístup státu a úřadů k nim. Soustředím se také na význam zdraví a hygieny, tedy jakým způsobem dobový diskurz v praxi ovlivňoval režim a život v ozdravovnách. Dále hledám odpověď na otázku, do jaké míry měl na celém podniku stát vůbec zájem, jak moc zde působil jeho vliv, a jak tento přístup zapadal do jeho celkové politiky vůči dětem a mládeži.

1.2 STRUKTURA PRÁCE

Práce je rozdělena do několika částí, přičemž postupuje od obecněji pojatých kapitol, zabývajících se potřebným kontextem „akce zámky“, k těm, které se již zaměřují na její dílčí aspekty. Úvodní životopisná kapitola nesoucí název *Život Přemysla Pittra* je spíše vědomou

kompilací dosavadní sekundární literatury. Soustředí se na nejdůležitější momenty v Pittrově životě – osvětluje, jakým způsobem se dostal k péči o děti a mládež, jak se utvářela jeho osobitá pedagogika a také zkoumá motivace, které jeho i okruh jeho spolupracovníků vedly k uspořádání „akce zámky“. Druhá kapitola, *Poválečné Československo 1945-1948*, nastiňuje kontext, v jehož rámci je nutné vnímat Pittrovy aktivity. Soustředí se na atmosféru v tehdejší společnosti a postavení dítěte v ní.

Kapitola *Počátky „akce zámky“* otevírá pomyslnou druhou část práce zabývající se již „akcí zámky“ jako takovou. V návaznosti na předchozí kapitoly ukazuje konkrétní okolnosti jejího vzniku a zabývá se otázkou, do jaké míry byla navázána na stát a co to pro ni znamenalo. Samostatná kapitola je následně věnována německým dětem na zámcích, jejichž zkušenost s poválečnou československou společností i pobytem v zámeckých ozdravovnách byla oproti ostatním značně specifická. V kapitole *Život na zámcích* je pak v obecnější rovině analyzován proces, kterým děti v případě pobytu na zámcích procházely – jaké děti a za jakých podmínek do nich byly přijímány, jak vypadal běžný denní režim a proč byla pravidla takto nastavená a za jakých podmínek a kam následně zámečtí chovanci putovali. Závěrečná kapitola se v krátkosti zabývá okolnostmi ukončení zámecké „dvouletky“.

1.3 DOSAVADNÍ STAV BĀDÁNÍ, PRAMENNĀ ZĀKLADNA, METODOLOGIE

„Akci zámky“ jako takovou, vyjma vzpomínkových knih Pavla Kohna¹, se dosud nezabývala žádná odborná publikace, základní přehled však podává nedávno vydaná studie Petra Matějčka *"Akce zámky." Dětské ozdravovny zřízené v Olešovicích, Kamenici, Lojovicích, ve Štíříně a v Ládví mezi lety 1945-1947*. Typicky se zámeckým ozdravovnám na pozadí života Přemysla Pittra věnují jeho biografie – zde je vhodné zmínit zejména knihu Pavla Kosátika *Sám proti zlu* a práce Tomáše Pasáka².

Pramenná základna týkající se „akce zámky“ je však poměrně bohatá. Tato práce se do velké míry opírá o archiválie uložené v rozsáhlém Archivu Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, jednom z pracovišť Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze. Archiv shromažďuje životopisný materiál obou osob, dokumentaci jejich činnosti v různých hnutích a spolcích, korespondence, rukopisy a další. Je rozdělen na tři části – švýcarský archiv (APP), přivezený do Československa v roce 1991, méně rozsáhlý český archiv (ČAPP) a pro

¹ KOHN, Pavel. *Kolik naděje má smrt: židovské děti z poválečné akce "zámky" vzpomínají*. Brno: L. Marek, 2000; Kohn, Pavel. *Zámky naděje: děti Přemysla Pittra vzpomínají*, Chomutov: L. Marek, 2011.

² Pasák, Tomáš. *Přemysl Pitter. Život pro druhé: česko-německé soužití v díle Přemysla Pittra*, Praha: Paseka, 1997; Pasák, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995.

tuto práci nejdůležitější fond Kartotéka dětí, ve kterém je možné nalézt dokumenty týkající se „akce zámky“ jako takové a především také dětí, které v ozdravovnách pobývaly.

Dalšími prameny k zámecké akci jsou paměti Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, psané již v exilu v 60. a 70. letech 20. století, spojené do publikace *Nad vřavou nenávisti*. Osudům dětí ze zámeckých ozdravoven se věnovala Olga Fierzová ve vzpomínkové knize *Dětské osudy z doby poválečné: Záznamy ze záchranné akce přátel Milíčova domu v Praze*. Pro pochopení a dokreslení atmosféry ve válkou poznamenané československé společnosti, ať už jde o vlnu poválečného nacionalismu, či přímo vztah veřejnosti k zámeckým ozdravovnám, mi potom byl velmi užitečný dobový tisk.

Svou práci pojmám především jako příspěvek k dějinám dětství. Obecně odlišuji dějiny dětství od dějin pedagogiky, které se zaměřují primárně na roli vzdělání, vývoj školních institucí a výchovně-vzdělávací koncepce, ač se s nimi přirozeně mohou částečně prolínat. Česká historiografie věnovala donedávna větší pozornost právě těmto problémům.³ Děti vnímám jakožto specifickou sociální skupinu s vlastními potřebami a dětství jako v čase odlišně pojímaný fenomén. Průlomovou prací v tomto smyslu byla kniha francouzského historika Philippa Arièse *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, který v ní popsal ideu dětství jakožto koncept vytvořený moderní společností. Až zhruba do 16. století podle něj dětství jako specifická životní etapa neexistovalo a s dětmi bylo zacházeno jako s „malými dospělými“. Na Arièse následně někteří autoři ve svých monografiích navázali, či s ním naopak polemizovali⁴, tématu dějin dětství se nicméně od té doby dostává kontinuálně stále více pozornosti.

V české historiografii lze na prvním místě jmenovat rozsáhlou publikaci Mileny Lenderové a kolektivu autorů s názvem *Velké dějiny země Koruny české – Dětství*, která pokrývá různé aspekty dějin dětství od středověku až po období socialistického Československa. Ač je mi v této práci také velmi cenným zdrojem, je v této knize, stejně jako v oblasti dějin dětství obecně, věnováno tzv. třetí republice oproti ostatním obdobím relativně málo prostoru. Tato práce se tak zároveň snaží být příspěvkem k dějinám dětí a dětství ve zmiňovaném období.

Důležitou inspirací mi byly také dvě práce americké historičky Tary Zahrové *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in Bohemian Lands 1900-1948*, zabývající se přístupem státu a úřadů k dětem, a *The Lost Children: Reconstructing*

³ LENDEROVÁ, Milena, Martina HALÍŘOVÁ a Tomáš JIRÁNEK. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918*, Praha: Paseka, 2015, s. 6.

⁴ Viz např. ORME, Nicholas. *Medieval Children*, London: Yale University Press, 2003.

Europe's Families After World War II, věnující se dětem v poválečné Evropě a mimo jiné také roli, kterou v období poválečné rekonstrukce hrála národnost dětí. Z hlediska vývoje československé sociální politiky pro mne byla významná publikace Jakuba Rákosníka *Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, zejména části týkající se zdravotní a rodinné politiky a sociální péče.

2 ŽIVOT PŘEMYSLA PITTRA

2.1 DĚTSTVÍ A MLÁDÍ

Přemysl Pitter přišel na svět 21. června 1895 na pražském Smíchově v Libušině ulici č. 3.⁵ Byl již sedmým dítětem manželů Karla a Žofie Pittrových, všech šest jejich předchozích dětí však zemřelo v útlém věku. Přemysl sám se narodil velmi slabý a rodiče ho proto poslali k tetě a strýci Bílým na venkovský statek v Židovicích u Kopidlna. Do Prahy k rodičům se natrvalo vrátil až ve svých čtyřech letech. Na rané roky života v Židovicích rád vzpomínal a přírodu, zvířata a volnost ve městě postrádal.

Od roku 1906 studoval na I. české reálce na Novém Městě v Praze. Středoškolské studium pro něj bylo zklamáním, neboť se velmi lišilo od jeho předchozích zkušeností z obecné školy. Byl do té doby zvyklý učit se pouze poslechem poutavého výkladu svých učitelů, zatímco na učení z knih se soustředit nedovedl. Výsledkem byla demotivace a zhoršení prospěchu. Když mu otec v srpnu 1909 dovolil, aby ze školy odešel a začal se v jeho tiskárně učit sazečem (v naději, že ji po něm jednou převezme), nabídku s radostí přijal. *“Den po opuštění školy byl snad můj nejšťastnější den.”*⁶ Tiskárna Karla Pittra se nacházela ve Spálené ulici č. 43 a její historie je úzce spjata s národně socialistickou stranou - tiskly se zde stranické tiskoviny a Karla Pittra s Václavem Klofáčem, předsedou strany, pojilo úzké přátelství.⁷

V únoru 1911 zemřela mladému Přemyslovi po delší nemoci matka a nedlouho na to, v dubnu 1913, pochoval i otce. Zdědil po něm rodinnou tiskárnu, avšak postrádal dostatečné znalosti a zkušenosti nutné pro její vedení. *„Z počátku jsem se věnoval závodu s velkou horlivostí a zdarem. Závod jsem rozšířil a nakoupil nové stroje. Avšak velké částky peněz v mých rukou a lehkomyšlní přátelé způsobili, že jsem znovu sešel na scestí.”*⁸ Podnik byl nakonec roku 1914 Pittrovými příbuznými prodán.⁹

⁵ PASÁK, Tomáš a Jana PASÁKOVÁ. Přemysl Pitter: život pro druhé: česko-německé soužití v díle Přemysla Pittra, Praha: Paseka, 1997, s. 15.

⁶ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti: vzpomínky a svědectví Přemysla Pittra a Olgy Fierzové*, Praha: Kalich, 1996, s. 107.

⁷ PASÁK, Tomáš a Jana PASÁKOVÁ. *Přemysl Pitter: život pro druhé*, Praha: Paseka, 1997, s. 15.

⁸ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond APP, karton 6, *Z mého života*, rukopis, 18. září 1920.

⁹ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu: život Přemysla Pittra (1895-1976)*, Praha: Paseka, 2009, s. 19.

2.2 ZKUŠENOST PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY – „MŮJ ŽIVOT NEPATŘÍ MNĚ.“

Sarajevské výstřely z 28. června 1914 ve svých důsledcích změnily mapu Evropy i životy mnoha jejích obyvatel. Mezi nimi byl i čerstvě devatenáctiletý Přemysl Pitter, pro něhož dobrovolné narukování do rakousko-uherské armády zprvu představovalo vysvobození z tíživé situace doma v Praze. V září 1914 byl přidělen k pěšímu 28. pluku a po absolvování krátkého výcviku již 21. ledna 1915 vystoupil z vlaku ve stanici Slotvina-Brzeska na haličské frontě.¹⁰ Když se však setkal s hrůzami válečné reality, rychle ze svého počátečního chápání války jako dobrodružství vystřízlivěl. Nebyl schopen redukovat sám sebe na vykonavatele rozkazů, oprostít se od hlasu svého svědomí a na nepřítele střílet; děsil se chvíle, kdy by mohlo dojít na boj muže proti muži.¹¹ *“Pitter došel k poznání, že člověk nemůže odevzdat srdce i duši učení Ježíše Krista a zároveň nosit zbraně určené k vraždění. Pomalu v něm zrálo rozhodnutí požádat o službu beze zbraně bez ohledu na následky.”*¹² Na italské frontě se stal nejprve telefonistou a po krátkém onemocnění, kvůli kterému se dostal do lazaretu, zde již v pozici vrchního sanitáře zůstal až do 4. listopadu 1918.

Zážitky z válečné fronty jej hluboce formovaly. Prožil duchovní obrácení; z ateisty se stal hluboce věřícím křesťanem a pacifistou. Zásadních momentů, které ho ke změně přesvědčení přivedly, nicméně zažil více. Největší význam však připisoval zvláštnímu zjevení, které prožil během své služby v nemocnici: *“Byl to spíš ostrov v temném rozbourřeném moři, na němž jsem se ocitl, nikoli hora. Kolem tonuli lidé, kterým jsem pomáhal na břeh. Zjevení mizelo za úchvatné hudby či zpěvu. Strašlivé mraky vystřídala oslepující záře a mě naplnilo nevýslovné blaho. Tehdy jsem pochopil, že můj život už nepatří mně, ale Bohu k službě lidem, k záchraně tonoucích.”*¹³ Skutečnost, že první světovou válku přežil, pochopil Přemysl Pitter jako závazek k práci pro druhé.

2.3 MEZIVÁLEČNÁ ČINNOST A MILÍČŮV DŮM

Do Prahy se Přemysl Pitter vrátil jen o několik dní dříve, než nový československý prezident T. G. Masaryk, jehož příjezdu byl také přítomen. Masaryka si vážil a uznával jeho filozofii, která mu byla blízká.¹⁴

Po návratu do mírového života měl Pitter možnost kultivovat a upevňovat svou víru, myšlení a názory. Roku 1919 vystoupil z katolické církve a po celý zbytek života se k žádné

¹⁰ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 20.

¹¹ Tamtéž, s. 21.

¹² PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 120.

¹³ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu: život Přemysla Pittra (1895-1976)*, Praha: Paseka, 2009, s. 24.

¹⁴ PASÁK, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995, s. 11.

konkrétní církevní organizaci nehlásil. Nejbližší měl k myšlenkám původní Jednoty bratrské, které však nebyla po vzniku republiky organizačně jednotná, což pro Pittra představovalo problém. *“Dokud se církve, které se rovněž k českému bratrství hlásí, nedovedou spojit, nemohu se k žádné z nich připojit.”*¹⁵ Svůj život Pitter zasvětil praktickému křesťanství; nechtěl z víry činit abstraktní intelektuální problém, ale vnímal ji jako nástroj, skrze který může člověk pomáhat lidem v každodenním životě.¹⁶ Tímto přístupem byla ovlivněna i jeho další studia, uskutečněná na Husitské bohoslovecké fakultě, kam byl děkanem F. Žilkou přijat jako mimořádný posluchač.¹⁷ Odešel již po dvou semestrech, aby se mohl více věnovat praktické křesťanské činnosti.¹⁸ Na fakultě ho nejvíce ovlivnil historický seminář profesora F. Hrejsy, v rámci kterého se blíže seznámil s postavou předhusitského náboženského reformátora Jana Milíče z Kroměříže¹⁹, a také přednášky F. Žilky, který se zabýval výkladem evangelíí.

Nedlouho po konci války se Pitter stal také aktivním kazatelem. S veřejnými promluvami začal na podzim 1919 a následujících deset let pravidelně přednášel na různých místech v Praze i po republice. Velmi oblíbené se staly zejména jeho pravidelně konané nedělní přednášky na Staroměstském náměstí. Ve svých proslovech propojoval a konfrontoval křesťanskou víru s problémy tehdejší doby; přednášel například na téma *“Je možné sblížení Čechů a Němců v naší zemi?”*²⁰ nebo o neslučitelnosti vojenské služby s Kristovým učením. Tradici těchto veřejných promluv zahájil český učitel Alexandr Batěk, který po první světové válce využil svého pobytu v Londýně a na Staroměstském náměstí zřídil obdobu anglického *“Speakers’ Corner”* z londýnského Hyde Parku. Kdokoliv mohl přijít na místo u Husova pomníku, stoupnout si na židli a začít mluvit k lidem. Pitter zde takto řečnil celých devět let.²¹

Na počátku dvacátých let založil s kroužkem svých blízkých přátel neformální sdružení Nový Jeruzalém, jehož název odkazuje na původní dům Jana Milíče z Kroměříže. Ustavující

¹⁵ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 34.

¹⁶ Tamtéž, s. 55.

¹⁷ Přemysl Pitter mohl být přijat pouze jako mimořádný posluchač, protože neměl složenou maturitní zkoušku. Po jejím doplnění mu celé fakultní studium mělo být dodatečně započteno. Maturitu však Pitter složil až roku 1947 na vyšší škole sociálně zdravotní v Praze.

(In: PASÁK, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995, s. 11.)

¹⁸ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 55.

¹⁹ an Milíč z Kroměříže (1320/1325-1375) byl Pittrovým téměř celoživotním duchovním vzorem. Byl to kazatel, pražský metropolitní kanovník a podkancléř císaře Karla IV. Pod vlivem kázání Konráda Waldhausera se však svých funkcí vzdal, začal žít asketickým životem, kritizoval církev a věnoval se činnosti mezi pražskou chudinou. V centru Prahy založil dům nazvaný Nový Jeruzalém, který však nedlouho po jeho smrti zanikl.

(In: KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 53.)

²⁰ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 126.

²¹ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 49.

schůze se konala 13. března 1920 v žižkovském bytě Anny Pohlové. Hnutí propagovalo duchovní a společenskou obrodu a úředně také zaštiťovalo Pittrovy veřejné aktivity.²² K těm se přidala vydavatelská činnost - roku 1924 začal vydávat časopis *Sbratření*, jehož smysl nastiňuje podtitul "*Měsíčník k obrodě ducha a společnosti*". Pojednával například o pacifismu, člověku a dětech, vegetariánství a ochraně zvířat, či problematice kouření a alkoholismu.²³

Jakkoliv se to může zdát na první pohled překvapivé, působil Pitter roku 1920 několik měsíců na sociálním odboru ministerstva národní obrany.²⁴ Zaměstnán zde byl skrze ministra Václava Klofáče, s nímž se znal ještě z dob, kdy pracoval v otcově tiskárně. Doufal, že se naplní Masarykova idea armádní reformy, která by proměnila státní vojsko v milici po švýcarském vzoru.²⁵ Když se však tyto naděje ukázaly jako liché, úřad opustil. Jako radikální pacifista se profiloval i nadále. Roku 1923 se v Dánsku poprvé zúčastnil mezinárodní konference Hnutí pro mezinárodní smír (IFOR) a dále s ním spolupracoval. Existence hnutí ho v jeho pacifistických snahách povzbudila, neboť do té doby žil v přesvědčení, že je se svou ideou o neslučitelnosti křesťanského učení a válečné služby spíše osamocen.²⁶ Účast na konferencích IFOR mu také do života přinesla jeho budoucí nejbližší spolupracovnici - Švýcarku Olgu Fierzovou.²⁷ Setkali se roku 1926 na Mírové škole v německém Oberammergau, kde Fierzová pro svou výbornou znalost němčiny, francouzštiny a angličtiny působila jako tlumočnice. Při tlumočení Pittrova příspěvku ji jeho myšlenky o výchově mládeže natolik zaujaly, že přijala jeho nabídku pozvání do Prahy.²⁸ Od roku 1928 se v Čechách usadila natrvalo; dokonale se naučila český jazyk a historii a Československo se jí stalo druhou vlastí, ač si ponechala své švýcarské občanství.²⁹

Z Pittrova pojetí praktického křesťanství vycházela i jeho pedagogická činnost. Myšlenka na vytvoření Domova dětí opuštěných a mravně ohrožených se u něj zrodila již na

²² KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 58.

²³ MORAVCOVÁ, Hana. *Časopis Sbratření Přemysla Pittra a Pavly Moudré*, Vysoká škola polytechnická v Jihlavě. Katedra cestovního ruchu. Jihlava 2011, 86 stran, s. 3.

²⁴ PASÁK, Tomáš a Jana PASÁKOVÁ. *Přemysl Pitter: život pro druhé*, Praha: Paseka, 1997, s. 16.

²⁵ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 46.

²⁶ PITTEK, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 128.

²⁷ Olga Fierzová se narodila roku 1900 ve švýcarském Badenu. Ve svých deseti letech se s rodiči přestěhovala do Bruselu, kde studovala na učitelském ústavu a po roce 1925 vyučovala francouzštinu v dívčím penzionátu nedaleko Londýna. Nedlouho po setkání s Pittrem zasvětila celý zbytek svého života spolupráci s ním.

(In: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *FIERZOVÁ Olga 26. 7. 1900-17. 6. 1990* [online]. [cit. 2022-03-28]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FIERZOV%C3%81_Olga_26.7.1900-17.6.1990)

²⁸ PASÁK, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995, s. 20.

²⁹ Tamtéž.

počátku dvacátých let. Všiml se, že mnoho dětí na chudém Žižkově vyrůstá bez řádné výchovy, jelikož otcové se často nevrátili z války a matky musely pracovat, aby vydělaly na živobytí.³⁰ “Hned po návratu z vojny jsem pozoroval, jak se na předměstských ulicích děti potulují, perou, vytloukají okna. Jsem svědkem toho, jak žižkovští kluci skáčou na jedoucí železniční vozy, chvatně shrnují uhlí do pytlů, shazují je a pak sami seskakují.”³¹ Nejprve pro děti z ulice pořádal besídky v pronajatých prostorech, snil však o vybudování vlastního domu. S příchodem hospodářské krize do Československa na počátku třicátých let se tento problém stal ještě naléhavějším.

Milíčův dům byl po téměř desetiletém úsilí nakonec otevřen na Vánoce roku 1933. Vystavěn byl na pražském Žižkově; šlo tedy o prostředí, se kterým měl již Pitter zkušenosti. Ideově a pedagogicky za provoz Milíčova domu zodpovídali Pitter, Olga Fierzová a Ferdinand Krch³². Dalšími pracovníky byli např. manželé Rottovi, Líza Sattlerová, Anna Pohorská či Margit Becková.³³ Všichni zde pracovali jako dobrovolníci bez nároku na odměnu, často naopak dokonce na provoz přispívali ze svých platů. Dům tvořil zázemí pro mimoškolní činnost dětí – hry i osobní rozvoj. V roce 1937 zde bylo umístěno asi 150 dětí (z toho 74 chlapců a 76 dívek).³⁴ Mohly přicházet denně po škole i o víkendech, v neděli dopoledne se pak pravidelně konaly společné besídky. Rozděleny byly do družin podle věku a pohlaví a k dispozici měly například klubovny, čítárny, tělocvičnu či hudební sál, kde se vyučovala hra na housle a klavír, rytmika a sborový zpěv.³⁵ Děti byly vedeny k samostatnosti, autoritativní řízení bylo “milíčovské pedagogice” cizí.³⁶ ³⁷ Práce s nimi byla založena na individuálním přístupu a osobním příkladu.

³⁰ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 127.

³¹ Tamtéž, s. 29.

³² Ferdinand Krch (1881-1973) byl pedagog, spisovatel a redaktor časopisů pro děti a mládež. Známý je zejména zřízením Domu dětství pro sirotky legionářů v Krnsku u Mladé Boleslavi (fungoval v letech 1920-1924). V Milíčově domě byl pedagogickým poradcem. Děťmi byl láskyplně přezdívaný “strýček Fedor”. Po Pittrově odchodu do emigrace dům vedl až do jeho zestátnění v roce 1951. (In: DANĚK, Alois. *Ferdinand Krch – stále aktuální tvůrčí jiskra pro moderní pedagogiku* [online]. [cit. 2022-03-28]. Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/S/22703/ferdinand-krch-stale-aktualni-tvurci-jiskra-pro-moderni-pedagogiku-.html>)

³³ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 137.

³⁴ PASÁK, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995, s. 22.

³⁵ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 147.

³⁶ Tamtéž, s. 149.

³⁷ Mezi proudy, ze kterých Přemysl Pitter ve své pedagogické činnosti čerpal patřilo i hnutí Lesní moudrosti (woodcraft), prostřednictvím kterého se děti mohly účastnit letních táborů na Samechově. Když roku 1941 zemřel profesor Miloš Seifert, průkopník českého woodcrafterského hnutí, učinil dědici svého značného majetku právě Pittra s F. Krchem. Díky tomu bylo možné financovat dále financovat jak provoz Milíčova domu, tak “akci zámky”.

Již na těchto Pittrových meziválečných aktivitách lze vidět, že jeho pozdější zájem o péči o mládež, ztělesněný po druhé světové válce “akcí zámky”, nebyl jen ryze poválečnou pohnutkou, ale vycházel z jeho dlouhodobého zájmu o postavení a život dětí, jemuž zasvětil podstatnou část svého života.

2.4 MNICHOVSKÝ ROK, OKUPACE A POVÁLEČNÁ DOBA

V září 1938, jen nedlouho před podepsáním Mnichovské dohody, byla dokončena stavba ozdravovny v Mýtě u Rokycan, venkovském městečku nedaleko Prahy. Původně měla být zotavovnou pro nemocné milíčské děti, vlivem mezinárodní situace se však téměř ihned po svém vzniku stala i útočištěm pro české a německé uprchlíky. Dne 8. října 1938 Pitter ještě stihl odletět do Anglie, kde se pro tyto uprchlíky neúspěšně snažil vyjednat podporu.³⁸ Do Československa se vrátil jen několik týdnů před březnovou okupací.

Okupace ani začátek druhé světové války nezpůsobily zprvu v Milíčově domě podstatné změny. Dobrovolné příspěvky na provoz byly vyšší než kdy předtím, o dobrovolníky nebyla nouze a rodičovské besedy byly hojně navštěvovány. A v dobách, kdy byly školy pro nedostatek uhlí déle zavřené, dětem Milíčův dům nahrazoval domov i školu.³⁹

I ozdravovna v Mýtě zůstala za války v provozu. Její význam naopak ještě vzrostl, neboť se stala úkrytem pro židovské děti. *“Některé z nich měly nápadně židovské vzezření, nebo ani neovládaly češtinu. Celé město vědělo, že ozdravovna pod lesem se proměnila v úschovnu židovských dětí a že chodí do české školy jako děti árijské. Četnický strážmistr spolu s hajným drželi nad dětmi ochrannou ruku.”*⁴⁰ O letních prázdninách se navíc začaly na zahradě ozdravovny pořádat tábory. Děti z Milíčova domu zde pobývaly v podsadových stanech téměř celé léto. Každou sobotu byli zváni i lidé z Mýta, a u táborového ohně se společně hrálo, zpívalo i tancovalo.⁴¹

Pitter i ostatní pedagogové Milíčova domu se za války ještě silněji snažili dětem ulehčit každodenní život a umožnit jim i v těžkých dobách zažít i chvíle radosti. Válečné události se jich však také dotýkaly. Nejsilněji to pocítili, když na podzim roku 1941 začaly transporty do ghatt v Lodži a Terezíně. Matky, obávající se nechat své děti ukryté v Mýtě a roztrhnout tak rodinu, si je braly s sebou. Stejně tak mizeli i mnozí Pittrovi spolupracovníci, z Milíčova domu i odjinud.⁴²

³⁸ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 175.

³⁹ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 47.

⁴⁰ PASÁK, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995, s. 34.

⁴¹ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 142.

⁴² KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 179-180.

O pomoci židovským dětem navracejícím se z koncentračních táborů začal Pitter s okruhem svých blízkých spolupracovníků uvažovat již před koncem války. “Akce zámky” trvala oproti očekávání až do roku 1947. Svůj název nese podle čtyř zkonfiskovaných německých zámků, improvizovaně přetvořených po konci války na dětské ozdravovny. Pod dojmem Pittrových zkušeností z osvobozené Prahy a internačních táborů pro Němce nakonec byla rozšířena i na německé děti. Právě o ní pojednává tato práce a detailněji se jí budu věnovat v dalších kapitolách.

2.5 PO KOMUNISTICKÉM PŘEV RATU A V EXILU

Po ukončení zámecké “dvouletky” v květnu 1947 se Pitter opět vrátil k činnosti v Milíčově domě. Ve stejné době vydal publikaci *Slovo boží dětem*, v níž tematizoval problematiku náboženské výchovy dětí. Kniha obsahovala komentovaný stručný výklad Starého a Nového zákona, přizpůsobený dětskému vnímání.⁴³

Události po komunistickém puči z února 1948 zasáhly i Milíčův dům. V březnu byl převzat do správy pražského Ústředního národního výboru a Pittrovy bylo nařízeno navýšit kapacitu přijímaných dětí, což ztěžovalo výchovnou činnost.⁴⁴ “*Všichni spolupracovníci se snažili ze všech sil, aby zachovali dřívější úroveň, nicméně útulnost a podnětné ovzduší se ztrácely. Kvantita ničila kvalitu - malý obraz toho, co se dalo ve velkém.*”, píše Pitter ve své autobiografii.⁴⁵ Citelně mu v této složité situaci navíc scházela Olga Fierzová, která odjela do Švýcarska na pohřeb své sestry a úřady ji odmítly pustit zpět do Československa, i přesto, že šestnáct let pečovala o dělnické děti.

Nátlak se stupňoval. Pittrovi byly zakázány jakékoliv projevy a byl nucen chodit na politická školení. Po pracovních Milíčova domu se chtělo, aby na sebe vzájemně donášeli a Pittrov byt byl podroben policejní prohlídce. V srpnu 1951 tedy dospěl k rozhodnutí utéct za hranice. Hrozilo mu zatčení a definitivně v danou chvíli rozhodl jeho zdravotní stav; věděl, že pokud by byl poslán na nucené práce, rovnalo by se to téměř jistě rozsudku smrti. “*Tak jsem volil útěk, v naději, že i v zahraničí budu moci pracovat pro svůj národ.*”⁴⁶ Hranice s NDR překročil 26. srpna 1951 a do Západního Berlína úspěšně dorazil o týden později. Zde se také setkal s některými německými dětmi z “akce zámky”. Berlín však nebyl jeho konečným

⁴³ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 217.

⁴⁴ Tamtéž, s. 220.

⁴⁵ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 73.

⁴⁶ Tamtéž, s. 78.

cílem, směřoval do Londýna, kam se po obdržení víza dostal na konci roku 1951 a kde se znovu shledal s Olgou Fierzovou.⁴⁷

Pitter původně chtěl ve své činnosti dále pokračovat v Anglii. Protože však nenalezl vhodnou příležitost, obrátil svou pozornost jinam. O situaci obyvatel uprchlických táborů v Německu uvažoval již déle a tak se mezi lety 1952-1962 i s Olgou Fierzovou přesunul do tábora Valka u Norimberka, jehož významnou část tvořili emigranti z Československa.⁴⁸ V době, kdy do něj přišli, tábor nezvládal nápor imigrantů. Lidé byli demoralizovaní, měli sklony k alkoholismu, šířily se násilnosti a krádeže. Pitter s Fierzovou jim zde poskytovali tolik potřebnou praktickou pomoc, mravní oporu a lidskost.⁴⁹

Po ukončení činnosti ve Valce se Pitter s Fierzovou přesunuli do Švýcarska. Usadili se v Affoltern am Albis, malém městě dvacet kilometrů od Curychu.⁵⁰ V této době Pitter se věnoval hlavně publikační činnosti; zejména začal vydávat časopis *Hovory s pisateli*. Věnoval v něm pozornost náboženským, filozofickým, etickým, politickým a národnostním otázkám.⁵¹ *“Do značné míry Pittrovi tato poslední čtenářská obec suplovala někdejší komunikaci s přáteli v Praze - byť si nikdy nepřestal stěžovat na to, že takové blízkosti vztahů, jakou si pamatoval z domova, už v exilu nikdy později nedosáhl.”*⁵² V roce 1964 přijali Pitter s Fierzovou pozvání svých bývalých zámeckých chovanců a navštívili společně Izrael. Pitter zde obdržel vyznamenání *“Spravedlivý mezi národy”*, udělované lidem nežidovského původu, kteří s nasazením vlastního života pomáhali Židům v dobách druhé světové války. Olga Fierzová toto vyznamenání obdržela až o dvacet let později, v roce 1985.⁵³

Přemysl Pitter zemřel 15. února 1972 ve švýcarském Curychu. Dle jeho posledního přání se nekonaly žádné obřady a jeho popel byl rozptýlen na hřbitově v Affoltern am Albis. Olga Fierzová přežila Přemysla Pittra o čtrnáct let. Do konce života pečovala o Pittrův odkaz. Zemřela 17. června 1990 na následky operace šedého zákalu.

⁴⁷ PASÁK, Tomáš a Jana PASÁKOVÁ. *Přemysl Pitter: život pro druhé*, Praha: Paseka, 1997, s. 104-105.

⁴⁸ Tamtéž, s. 105.

⁴⁹ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 88.

⁵⁰ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 302.

⁵¹ PASÁK, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995, s. 62.

⁵² KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 308.

⁵³ KOHN, Pavel. *Kolik naděje má smrt: židovské děti z poválečné akce "zámky" vzpomínají*, Brno: L. Marek, 2000, s. 17.

3 POVÁLEČNÉ ČESKOSLOVENSKO 1945-1948

Jako tzv. třetí republika je označováno Československo v letech 1945-1948, tedy od osvobození po druhé světové válce do únorového komunistického převratu. Uvést jednoznačnou charakteristiku třetí republiky není jednoduché, či v současné době snad ani možné, neboť dosud se v historiografii názory na její charakter značně odlišují. Někteří historici ji nazývají “demokratickým intermezem” mezi nacistickou a komunistickou totalitou, což je spíše “tradicionalistický” pohled.⁵⁴ Další ve svých novějších interpretacích upozorňují na kontinuity mezi poválečným a poúnorovým Československem a poukazují například na nedemokratické prvky tzv. košického vládního programu a problematičnost vyhnání německé menšiny.⁵⁵

Detailněji se zabývat problematikou charakteru třetí československé republiky jako politického subjektu není předmětem mé práce. Přesto je důležité uvést, že sama vycházím z pojetí, které sleduje spíše společenské kontinuity a nebere tradiční mezníky politických dějin jako dogma. V následujících řádcích se budu soustředit zejména na bezprostředně poválečné období, konkrétně na to, jaký vliv měla druhá světová válka na československou společnost, včetně jejích dětských členů.

3.1 DŮSLEDKY VÁLKY A ČESKOSLOVENSKÁ SPOLEČNOST

3.1.1 Nálada ve společnosti

Od konce válečného konfliktu si zchudlá a válkou vyčerpaná společnost neslibovala pouze nastolení mírových podmínek, ale i rozsáhlé sociální reformy.⁵⁶ Československo nebylo v celoevropském posunu směrem k levici výjimkou a vytvořil se široký společenský konsenzus na nutnosti hluboké ekonomické a sociální transformace.⁵⁷ Vzpomínka na hospodářskou krizi 30. let byla stále živá a k systému meziválečného Československa se již nechtěl prakticky nikdo vracet. Na potřebě překonat problémy první republiky panovala shoda i mezi vládními představiteli; ztělesněná byla košickým vládním programem.

⁵⁴ *Československo 1945-1948 z pohledu zahraniční historiografie* [online]. 2013 [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/prednasky-ustr/cyklus-verejnych-historickych-seminaru-2013/ceskoslovensko-1945-1948-ze-zahranicniho-pohledu/>

⁵⁵ Viz např. BRENNER, Christianne. *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945-1948*, Praha: Argo, 2015; SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*, Praha: Antikomplex, 2011.

⁵⁶ KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 25-40.

⁵⁷ RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětzace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, s. 72.

Program vznikl jako výsledek dohody mezi londýnským a moskevským exilem a tvořil základ pro plánovanou transformaci politické struktury země, společnosti a hospodářství. Vedle sociální otázky tvořila plánované pilíře změn nutnost etnické homogenizace společnosti, zjednodušení politického systému, rozsáhlá zestátnění a zavedení centrálního plánování v hospodářství a místo prvorepublikové ideje čechoslovakismu se prosazovala koncepce národního státu Čechů a Slováků.⁵⁸

Snad nejvýraznějším ukazatelem nálad obyvatelstva se staly první poválečné volby v květnu 1946.⁵⁹ Že se nehlasovalo o souhlasu s novým politickým systémem, ale pouze o budoucím rozložení sil v rámci jednotné Národní fronty⁶⁰, společnost neznepokojovalo – možnosti vyjádřit svůj nesouhlas odevzdáním bílého lístku využilo jen 0,45 % voličů. Jednoznačným vítězem voleb se stala Komunistická strana se ziskem 40,2 % hlasů a národní socialisté, považovaní za hlavního konkurenta komunistů, se umístili na druhém místě se značným odstupem.⁶¹ Politická orientace obyvatelstva byla jasně viditelná.

K úspěchu KSC přispělo několik faktorů. Prvním z nich bylo zmiňované sociální cítění obyvatelstva, podpořené vidinou na zlepšení materiálního postavení a s ním spojeného společenského vzestupu.⁶² Ne náhodou měla komunistická strana největší úspěch v pohraničí, mezi novými přistěhovalci bez ustálených majetkových vztahů. Spojení nacionálního étosu a sociální revoluce bylo účinné a KSC v bývalých Sudetech dosahovala průměrného volebního zisku 53 %.⁶³ Dalším faktorem bylo úspěšné budování stranických organizací po celé zemi a spojení s široce podporovaným odborovým hnutím, které mimo jiné pomáhalo organizovat obnovu hospodářství, do níž se obyvatelstvo zejména v prvních poválečných týdnech a měsících spontánně zapojovalo.⁶⁴ Nelze opomenout ani vliv osobností na poli umění a kultury. Humanitní inteligence k levicovým názorům tíhla již za první republiky, a po

⁵⁸ BRENNER, Christianne. *Mezi Východem a Západem*, Praha: Argo, 2015, s. 12.

⁵⁹ KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 86.

⁶⁰ Národní fronta Čechů a Slováků (NF), jednotná koalice povolených politických stran, se stala ve třetí republice určující politickou silou. Konzervativní síly z dob první republiky zde již nebyly zastoupeny. Strany Národní fronty byly zároveň vládními stranami, opozice neexistovala. NF měla ztělesňovat jednotu, a přestože její pozice v systému nebyla jednoznačně definována, v praxi byla nadřazena všem ostatním státním orgánům. (In: BRENNER, Christianne. *Mezi Východem a Západem*, Praha: Argo, 2015, s. 42.)

⁶¹ *Volby 1946, volební výsledky* [online]. [cit. 2022-05-09]. Dostupné z:

http://www.totalita.cz/volby/volby_1946_07.php

⁶² KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 86.

⁶³ SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my*, Praha: Antikomplex, 2011, s. 62.

⁶⁴ KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 85.

válce se přibližně do poloviny roku 1946 sympatie s levicovými myšlenkami spojovaly i s podporou komunistické strany.⁶⁵ Roli v popularitě KSCĚ hrály i odbojové aktivity komunistů za války a popularita Sovětského svazu.

3.1.2 „Program národní očisty“: Vyhnání Němců

*“Vláda bude pokládat za svůj nejvyšší odpovědný úkol a za svoji mravní povinnost před českým a slovenským národem, postihnouti a vydati soudu a trestu všechny válečné provinilce, všechny zrádce, všechny vědomé a aktivní pomocníky německých nebo maďarských utlačovatelů. Tento úkol bude vláda prováděti bez všech průtahů, bez kolísání a bez shovívavosti vůči komukoliv.”*⁶⁶ Těmito slovy začíná IX. část košického vládního programu. Druhá světová válka skončila přibližně měsíc po jeho schválení, pokud však sledujeme všeobecný rozsah násilí, mírové podmínky 8. května 1945 nenastaly. Zejména první poválečné týdny a měsíce lze naopak považovat za jedno z nejkrvavějších období moderních českých dějin.⁶⁷ Jak naznačuje citovaný úryvek vládního programu, byla to doba zjitřeného nacionalismu; ve společnosti sílila touha po odvetě a politické vedení státu to velmi dobře chápalo. Plány na vysídlení Němců byly vytvářeny a přepracovávány již v průběhu války. Přesto však až do 19. června 1945, kdy byl vydán tzv. velký retribuční dekret, chyběl právní rámec, který by stanovoval jasná pravidla a postupy pro vypořádání se s “nacistickými zrádci, Němci a jejich pomahači”.⁶⁸

Pominu-li v tuto chvíli dlouhou historii česko-německého antagonismu, bezprostřední vlna nenávisti k Němcům měla své kořeny v pomnichovském vyhnání Čechů, Židů a antifašistů z pohraničí, ve válečných traumatech a v chování okupační moci, nejviditelněji ztělesněného vypálením obcí Lidice a Ležáky. V posledních válečných týdnech ji už jen posílily železniční transporty vězňů a válečných zajatců z rušených koncentračních táborů.⁶⁹ Situaci radikalizovaly i výroky některých předních státních představitelů. *“Musíme koncentrovat’ všetky svoje sily a bojovať za dokončenie oslobodenia republiky. Musíme bit’*

⁶⁵ KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 89.

⁶⁶ *Návrh programu nové československé vlády národní fronty Čechů a Slováků* [online]. [cit. 2022-04-17]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>

⁶⁷ MRŇKA, Jaromír. *“V naší zemi bude konec války psán krví.”*, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 2016(2), s. 67.

⁶⁸ *Dekret presidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech* (Dekret č. 16/1945 Sb.) [online]. [cit. 2022-04-18]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16>

⁶⁹ BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, Praha: Gallery, 2002, s. 201.

Nemcov všade a nemilosrdne, bez milosti a sľutovania.”, řekl Edvard Beneš 28. dubna 1945 ve svém projevu v Popradu.⁷⁰ Národní socialista Prokop Drtina zase zdůrazňoval, že *“musíme začít s vyháněním našich Němců... důsledně a důkladně, před ničím se nesmíme zastavit a zaváhat.”*⁷¹ Prohlášení politiků byla zejména ke konci války takových formulací plná a ve společnosti nalezla ohlas.

Ještě před příchodem Rudé armády se mezi německým obyvatelstvem ze strachu z odplaty značně zvýšil počet sebevražd.⁷² Bezprostředně po osvobození se skutečně vzedmula bezprecedentní vlna kolektivního násilí. Lynčování a exekuce se staly běžným jevem. Hranice mezi “nacistickými zrádci, Němci a jejich pomahači” se pro dav, hledající pomstu, stíraly. Určujícím se stal princip kolektivní viny a etablovaly se jediné dvě rozlišovací kategorie - “my-Češi” a “oni-Němci-Maďaři-zrádci”.⁷³ Nepřítel byl dehumanizován a oběťmi se stávali i nevinní lidé. Normy přípustného chování se proměnily. Nepřehlednost situace a davová agresivita navíc umocňovala pocit beztrestnosti jednotlivce.

První fáze vyhnání Němců je nazývána tzv. divokým odsunem, přestože nešlo pouze o spontánní akci obyvatelstva. V pohraničí jej nejprve zajišťovaly oddíly Revolučních gard, na konci května 1945 velení nad nimi převzala československá armáda. Vysídlování se však netýkalo jen pohraničních oblastí; například jedna z nejrozsáhlejších vysídlovacích akcí se odehrála 30. - 31. května 1945 v Brně, kde žila silná německá menšina.⁷⁴ Němečtí obyvatelé, kteří přežili tuto první vlnu násilí, byli posíláni do internačních táborů, ve kterých měli být zajištěni do doby, než se rozhodlo o jejich dalším osudu. Tábory byly zřizovány národními výbory a v důsledku přeplnění věznic byly pro jejich vytvoření využívány různé typy prostor – šlo o objekty vzniklé za okupace, ale i školy, kasárna, kinosály, či tovární haly.⁷⁵

Během podzimu 1945 se situace začala uklidňovat. Transfer začal řídit speciální referát ministerstva vnitra a první vlak s vysídlenými Němci odjel 25. ledna 1946 z Mariánských Lázní. Dobový tisk o organizovaném odsunu od počátku referoval jako o vysoce humánní akci, která ve skutečnosti vyplývá z přání samotných Němců. *“Ani námitky, že by*

⁷⁰ BENEŠ, Edvard a Karel NOVOTNÝ. *Odsun Němců z Československa: výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*, Praha: Dita, 1996, s. 134.

⁷¹ STANĚK, Tomáš. Vyhnaní a vysídlení Němců z Československa 1945-1948. In: *Cesta do katastrofy: československo-německé vztahy 1938-1947: referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7. - 9. října 1992 ve Štíříně u Prahy*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 132.

⁷² Tamtéž.

⁷³ MRŇKA, Jaromír. *“V naší zemi bude konec války psán krví.”*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 2016(2), s. 83.

⁷⁴ ŠEBEK, Jaroslav. Divoký odsun. In: NĚMEČEK, Jan. *Kapitoly z osvobození Československa*, Praha: Academia, 2017, s. 140.

⁷⁵ STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945-1948*, Šenov u Ostravy: Tilia, 1996, s. 27.

šlo o nucené odsunování, nepřicházejí v úvahu. Při rozhovorech s odjíždějícími se dozvěděli tazatelé, že Němci odjíždějí rádi, že se cítí doma v Německu a ne zde.”⁷⁶ Ukázková péče o Němce ve sběrných střediscích a při transferu byla stavěna do kontrastu s tím, v jakých podmínkách byli za protektorátu odvázeni českoslovenští občané do koncentračních táborů.⁷⁷ V takové komparaci lze vidět, jak byl odsun německé menšiny vnímán jako spravedlivé “vyrovnání účtů”. Údajnou vysokou mírou jeho humánnosti navíc byla deklarována morální nadřazenost jeho vykonavatelů.

O přístupu obyvatel k odsunu Němců může svědčit i satirický článek “*O humánním odsunu Čechů*”, vydaný v reakci na kritické hlasy ze zahraničí. Autor v něm čtenářům popisuje svůj údajný sen o tom, jak Adolf Hitler vydal rozkaz, aby ani “*jedinému Čechu nebyl při odsunu na východ zkriven ani vlásek na hlavě. Za účelem kontroly nařizují, aby plešatým Čechům byla okamžitě poskytnuta paruka, aby se mé nařízení mohlo kontrolovat.*”⁷⁸ Fiktivní odsun Čechů na východ se v tomto pojetí podobá spíše radostné slavnosti a autor článku vyjadřuje své rozhořčení nad tím, zda si snad zahraniční pozorovatelé myslí, že takto by Němci v případě vítězství Třetí říše s Čechy skutečně jednali. Opět tak dospívá k tezi o odsunu jako spravedlivém a přirozeném důsledku německé okupace.

Československo se po dokončení odsunu svých menšin mělo stát národním státem Čechů a Slováků. Dokonce i použití slova “Sudety” bylo podle ministerstva vnitra nevhodné, zejména v úředním styku se doporučovalo raději užívat pojmu “pohraniční území”.⁷⁹ Do těchto oblastí byli až do 50. let vysíláni noví osídlenci. Mnoho německých vesnic však s odchodem jejich původních obyvatel postupem času zcela zaniklo a důkazem o jejich existenci jsou dnes na některých místech už jen obrysy původních stavení.

3.2 DĚTI A DĚTSTVÍ ZA TŘETÍ REPUBLIKY

Dvacáté století bývá nazýváno “stoletím dítěte” či “pedagogickým stoletím”. Dětství bylo nově považováno za důležitou etapu života a děti jako specifická sociální skupina s vlastními potřebami. Do kontrastu s novými poznatky na poli pedagogiky a psychologie, které z dětí a mladistvých lidí učinily objekt odborného zájmu⁸⁰, však lze postavit utrpení, kterému byli v jeho průběhu vystaveni. Válka nabořila samotné hranice mezi dětstvím a dospělostí a

⁷⁶ *Transfer Němců začíná*, Nová svoboda, roč. 23 (1946), č. 5, s. 66.

⁷⁷ *První odsun Němců z Mariánských lázní*, Lidová demokracie, roč. 2 (1946), č. 22, s. 2.

⁷⁸ URBAN, A. J., *O humánním odsunu Čechů*, Lidová demokracie, roč. 2 (1946), č. 29, s. 2.

⁷⁹ *Užívání slova Sudety nepřipustno*, Rudé právo, 23. května 1945, č. 25, s. 2.

⁸⁰ WINKLER, Martina. *Kdo má děti vychovávat a jak? Pedagogika jako klíčový diskurz socialistické společnosti*, Historie - Otázky - Problémy, 2018(2), s. 60.

jedním z hlavních cílů humanitárních a sociálních pracovníků po skončení válečného konfliktu bylo umožnit dětem objevit samotnou schopnost být znovu dětmi.⁸¹ Budoucnost dětí po konci druhé světové války se stala předmětem zájmu států a organizací v celé Evropě.

3.2.1 Děti jako „národní majetek“

Během poválečné rekonstrukce Evropy byla národní suverenita chápána nejen jako ovládnutí určitého území a zdrojů, ale i žen a dětí jakožto symbolů budoucnosti národa.⁸² I v Československu se po válce děti měly stát základními kameny nově budované společnosti. Byly brány jako součást národního kolektivního vlastnictví. Výrazným projevem tohoto pojetí bylo pátrání po lidických a dalších ztracených československých dětech. Pátralo se po nich nejen pro jejich vlastní dobro, ale i ve jménu spravedlnosti a biologické rekonstrukce českého národa.⁸³ K pátrání po dětech vydávalo ministerstvo vnitra ve spolupráci s repatriačním odborem ministerstva práce a sociální péče zvláštní oběžníky a vyzývalo občany, aby se do něj zapojili.⁸⁴ Pro znovunalezené děti nebyla situace po návratu domů vždy jednoduchá. Některé mezitím přilnuly ke svým pěstounům, na svou původní rodinu si nepamatovaly a odloučení nesly velmi těžce.⁸⁵ Takové situace u nich mohly vyústit až v krizi identity.

Vnímání dětí jako v první řadě součásti národa a až v druhé řadě jako součásti jejich rodin nebylo novinkou. V českých zemích mělo budování separovaného českého a německého školství, mládežnických organizací a dalších institucí tradici již od dob Rakouska-Uherska. Boj o tyto děti neustával ani v meziválečném období a druhá světová válka a snahy o germanizaci (nejen) českých dětí byly po válce brány jako zločin proti lidskosti.⁸⁶ Tvzení, že každé dítě má pouze jednu unikátní národní identitu, se však v praxi ukázalo jako značně problematické.

3.2.2 Kdo je české dítě?

Československý stát se po válce v oblasti populační politiky ocitl v poněkud schizofrenní situaci. Vedle sebe se zde objevily dva konkurující si cíle. Prvním z nich byla idea etnicky homogenního státu, který byl považován za základ budoucí stability. Druhým,

⁸¹ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*, Harvard University Press, 2011, s. 9.

⁸² Tamtéž, s. 119.

⁸³ Tamtéž, s. 174.

⁸⁴ Viz např. *Pohřešované československé děti: Zvláštní pátrací oběžník čís. 3*. Ministerstvo vnitra, 1946.

⁸⁵ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*, Harvard University Press, 2011, s. 130.

⁸⁶ Více viz ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Cornell University Press, 2011.

neméně podstatným, bylo odhodlání zachránit pro národ co nejvíce českých dětí. Jinak řečeno, politika národní očisty narážela na touhu vynahradit ztrátu obyvatelstva, způsobenou odsunem Němců.⁸⁷

Jaká však určit kritéria pro to, aby dítě mohlo být považováno za české? V atmosféře zjištěných nacionálních vášní byly z národního kolektivu jednoznačně vyřazeny německé děti, vnímané jako “děti nepřitele”. V roce 1945 se však v Československu nacházelo také 150 000 dětí ze smíšených česko-německých manželství.⁸⁸ Za dob první československé republiky se smíšené rodiny a jejich děti měly stát prostředkem integrace německé menšiny do československé společnosti, nakonec se však staly obětí poválečného rozpadu společnosti.⁸⁹ V debatách ohledně jejich osudu se objevovaly i návrhy, které počítaly s rozdělením česko-německých rodin v národním zájmu; praktiky, které připomínají nacistické taktiky převýchovy.⁹⁰ Ač se o nich vážně diskutovalo, nakonec byly odmítnuty. Uchování co nejvíce dětí pro český národ dostalo přednost a rodiny měly být zachovány jako celek. Toto rozhodnutí přišlo až v dubnu 1946, po více jak roce, kdy rodiny čelily stejným diskriminačním opatřením, jako ty německé. Nařízení a lokální praxe se navíc odlišovaly a chování místních národních výborů i většinové společnosti vůči smíšeným rodinám se měnilo jen pomalu, nebo vůbec.⁹¹

Židovské děti, vracející se z ghatt a koncentračních táborů, také nebyly do kolektivu českých dětí bezpodmínečně přijímány. Situace byla komplikovaná obzvlášť pro děti z původně německých židovských rodin, které byly vnímány jako Němci.⁹² Oficiálně měli být dokonce všichni Židé, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé národnosti, posuzováni jako Němci bez nároku na československé občanství a jako takoví měli být zařazeni do odsunu.⁹³ Nežřídka se stávalo, že se židovské děti jednoduše neměly kam vrátit; rodinná pouta zpřetrhala válka, majetek byl zkonfiskován, v jejich domovech už žil někdo jiný a noví majitelé většinou neměli ambice nově nabyté statky vracet. Ani samotný antisemitismus s koncem války nezmizel. Pro mnoho židovských dětí se tak po válce stala

⁸⁷ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*, Harvard University Press, 2011, s. 196.

⁸⁸ FROMMER, Benjamin. *Expulsion or Integration: Unmixing Interethnic Marriage in Postwar Czechoslovakia*, East European Politics and Societies, 2000(2), s. 382.

⁸⁹ KORHEL, Michal. *Česky cítit, ľudovodemokraticky myslieť! Štátna politika voči česko-nemeckým deťom a ich rodinám v prvých rokoch socialistickej diktatúry*, Historie - Otázky - Problémy, 2018(2), s. 11-25, s. 12.

⁹⁰ ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls*, Cornell University Press, 2011, s. 255.

⁹¹ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*, Harvard University Press, 2011, s. 188.

⁹² SEDLICKÁ, Magdalena. „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948, Historie - Otázky - Problémy, 2016(1), s. 120.

⁹³ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*, Harvard University Press, 2011, s. 193.

útočištěm “země zaslíbená”, Palestina, která nabízela perspektivu nově nalezeného domova, materiální benefity, příležitost ke vzdělání a společnost podobně smýšlejících mladých lidí.⁹⁴

3.2.3 Československý stát a péče o děti

Jak vyplývá již z předchozích řádků, děti byly pro obnovený československý stát a jeho budoucnost velmi důležité a péči o ně byla věnována značná pozornost. Určitou manifestací tohoto zájmu se vedle praktických opatření měl stát “Týden dětské radosti”, konaný poprvé ve dnech 16. - 23. června 1946. Akce byla uspořádána ve spolupráci devíti ministerstev a mnoha organizací a institucí, věnujících se péči o mládež. *“Týden dětské radosti se má stát každoroční připomínkou všestranné péče o děti a konkrétním příspěvkem ke zvýšení jejich radosti ze života. V něm má být soustředěn zájem celé naší veřejnosti o všechno, co je třeba konati v zájmu řádného tělesného i duševního vývoje našich dětí, při čemž zvláštní zřetel má být věnován rodičovské výchově. V Týdnu dětské radosti bude každoročně zhodnocena práce všech, kteří jakkoli pečují o děti a jejich výchovu, a budou vyčteny konkrétní úkoly, k jejichž provedení se spojí všichni, kdož jsou odpovědní za zdravý růst dětí.”*⁹⁵ Program akce se zaměřoval na děti i dospělé a skrze přednášky, filmy, divadlo, výstavy, soutěže a další prostředky se mělo dětem *“dostati podle možnosti zejména přilepšení ve výživě, hodnotné kultury, zábavy a rekreace, bude jim umožněna návštěva továren, kasáren a pod.”*⁹⁶

O tom, že však péče o mládež měla i své limity, svědčí obsáhlý článek *“Týden dětské radosti a rok dětského odstrkování”*, publikovaný dva týdny po skončení akce. Rozhořčený pisatel v něm upozorňuje na všudypřítomné překážky, které se rodičům s dětmi staví do cesty; od nízké výše rodinných přídavků až po zákaz přepravy dětských kočárků v tramvajích, a to pouze pokud si vůbec onen šťastlivec může dovolit kočárek pořídit, *“vždyť při určité skromnosti se mohou rodiče spokojit s tím, že dítě zabalí do batohu nebo ubrusu a budou je nosit na sluníčko na zádech”*.⁹⁷ Úředníci jsou obviňováni z přehlížení reality a neustálé zdůrazňování významu dítěte pro národ je bráno jako prázdná slova.

⁹⁴ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*, Harvard University Press, 2011, s. 133.

⁹⁵ *“Týden dětské radosti 1946” - pokyny pro školy*, Věstník Ministerstva školství a národní osvěty, 1946, 2.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ POHAN, Pavel. *Týden dětské radosti a rok dětského odstrkování*. Nová svoboda, roč. 23 (1946), č. 23, s. 416.

3.2.3.1 Okresní péče o mládež

Tradičním pilířem sociální politiky ve vztahu k mládeži byla soustava okresních péčí o mládež, fungující od dob první republiky a omezeně i za časů okupace. Tato organizace působila i po většinu existence třetí republiky, k 31. prosinci 1947 však zanikla a její agenda přešla plně do rukou státu. Název zůstal stejný, avšak nově tyto instituce spravovalo Ministerstvo sociální péče skrze národní výbory.⁹⁸ Zároveň byly zrušeny dosavadní dobrovolné spolky věnující se péči o mládež.⁹⁹

Nekompromisní zrušení bylo pro tyto spolky nepřijemným překvapením. V lednu 1946 se k prezidentu Benešovi dostavila delegace jejich zástupců, aby se mimo jiné vyjádřila k návrhům změn v péči o mládež. Navrhovala, aby činnost dobrovolných a úředních organizací byla soustředěna pod jednu řídicí instituci, protože výchova mládeže je po letech nacistické indoktrinace komplikovanější. Zároveň ale vyjádřila starost, že celkovým *“Zestátněním by ztratila péče o mládež citovou stránku.”*¹⁰⁰

3.2.3.2 Zdravotní péče

I přes ambiciózní plány, zahrnující například uzákonění národního pojištění, se bezprostředně po válce na poli zdravotní péče nic zásadního nezměnilo. Reforma zdravotnictví směřovala ke stejnému cíli jako reformy ostatních sektorů, tedy k postátnění a centralizaci. K tomu však došlo až v roce 1948, a to ze dvou důvodů. Prvním byly neshody mezi stranami Národní fronty o tom, zda následovat vzor systému léčebné péče ve Velké Británii, nebo vzor Sovětského svazu, přičemž britský systém narozdíl od toho sovětského připouštěl i zachování soukromých ordinací. Druhým důvodem byl fakt, že bylo nutné nejprve řešit akutní problémy spojené s poválečnou obnovou, jako šíření infekčních nemocí, nedostatek zdravotního personálu či výživu obyvatelstva.¹⁰¹

Významnou úlohu hrál ve zdravotnictví za třetí republiky stále ještě soukromý sektor. Mezi zdravotní péči, která byla řízena orgány státní zdravotní správy, patřila především hygienická péče a boj proti přenosným nemocem. Velký důraz začal být kladen na prevenci. Výrazem tohoto zájmu bylo uzákonění povinného očkování proti záškrtu v roce 1946. První významnější systémovou změnu pak přinesl zákon č. 49/1947 Sb. o poradenské zdravotní

⁹⁸ *Vládní nařízení ze dne 18. listopadu 1947, jímž se provádí zákon o organizaci péče o mládež.* Sbírká zákonů a nařízení republiky Československé, vyd. 15. 12. 1947.

⁹⁹ Takovéto spolky působily v Praze, Brně, Ostravě, Opavě a Bratislavě.

¹⁰⁰ *Musíme odnacistovat naše děti,* Lidová demokracie, roč. 2 (1946), č. 26, s. 2.

¹⁰¹ RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu,* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, s. 311-317.

pěči, který zakotvoval bezplatnou státní preventivní péči a za tímto účelem zřizoval zdravotní poradny. Obecně však zdravotní péči komplikoval nedostatek lékařů. Jejich celkový počet v českých zemích klesl na 55 % stavu z roku 1939 a v dětském lékařství byla situace ještě horší.¹⁰²

Ve světě dětí hrál i po konci války významnou roli hmotný nedostatek. Stále fungoval lístkový systém, limitující přiděly potravin. Byl sice několikrát upravován, v platnosti však zůstal až do roku 1953. Přiděly byly diferenciovány podle věku a některé komodity byly poskytovány pouze dětem (např. mléko, sladkosti). Charakteristické je pro toto období pořádání veřejných sbírek na pomoc dětem ve válkou nejvíce postižených oblastech. Pořádány byly jak místními orgány, tak těmi zahraničními. Jako příklad lze uvést akci “Zachraňte slezské dítě”, pořádanou Zemským národním výborem v Praze.¹⁰³ Ze zahraničních organizací poskytovala výraznou potravinovou a materiální pomoc organizace UNRRA¹⁰⁴, dodávající i jinak nedostupné potraviny, jako byla například čokoláda.¹⁰⁵ Významná byla i pomoc amerického Červeného kříže, který pořádal pro děti stravovací akce a rozdával ošacení.¹⁰⁶ Ještě v březnu 1946 však psala Lidová demokracie: “*Nedostatek potravin se nejvíce projevuje u dětí. Je třeba zvýšiti jejich dávky nad nebezpečnou dnešní úroveň.*”¹⁰⁷ Článek dále upozorňoval na přetrvávající podvýživu velkého množství dětí a častý výskyt tuberkulózy.

Na vliv, jaký může mít dlouhodobý nedostatek a podvýživa na zdravotní stav dětí, nehledě na epidemie, které s sebou přináší přesuny vojáků a migrace obyvatelstva vracejícího se po válce domů, upozorňovali někteří lidé už před koncem války. “*Budeme muset rozdělit děti podle zdravotního stavu a zařadit je do ozdravovacích táborů, ozdravoven, dispensáří a nemocnic. K této akci, která má umožnit rekonvalescenci dítěte, je nutno zmobilisovat státní statky a lázně.*” Pisatelka upozorňovala na nutnost věnovat se taktéž duševnímu zdraví dětí, “*Neboť nejen tělo, nýbrž i duše dítěte hrozně utrpěla v této válce.*”¹⁰⁸

¹⁰² RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětské sociálního státu*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, s. 311-315.

¹⁰³ *Zachraňte slezské dítě*, Lidová demokracie, roč. 2 (1947), č. 46, s. 2.

¹⁰⁴ UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) působila v Československu v letech 1945-1947. Celkem republiky dodala kolem 400 tisíc tun zboží v hodnotě 150 mil. dolarů (tehdy 7 500 milionů Kč).

¹⁰⁵ FRANC, Martin, Martina HALÍŘOVÁ, Jiří KNAPÍK, Milena LENDEROVÁ, Eduard MAUR, Martin Nodl Karel RÝDL. *Velké dějiny země Koruny české - Dětství*, Praha: Paseka, 2021, s. 482.

¹⁰⁶ *Americký Červený kříž čsl. dětem*, Lidová demokracie, roč. 2 (1946), č. 66, s. 1.

¹⁰⁷ *Herbert Hoover o vyživovací situaci v ČSR*, Lidová demokracie, roč. 2 (1946), č. 75, s. 1.

¹⁰⁸ *Jak žije české dítě za války*, Nová svoboda, roč. 21 (1944), č. 2-3, s. 44.

Pobyty v ozdravovnách a sanatoriích byly v poválečném období skutečně populárním způsobem, jak děti alespoň částečně zotavit po letech strádání. Umisťovány do nich byly podle možností a potřeby na několik týdnů až měsíců. Ozdravovny se často nacházely v horských nebo podhorských oblastech; velké státní ozdravovny byly například ve Velkých Losinách¹⁰⁹ nebo Peci pod Sněžkou.¹¹⁰ Vhodnými objekty pro tento účel se na mnoha místech ukázaly být zámky. Jako ozdravovny tak dočasně sloužily například zámky Panenských Břežanech¹¹¹ a Dolní Rožínce.¹¹² Jednotlivé ozdravovny byly zřizovány sítí okresních péčí o mládež. Pobyty dětí hradilo částečně ministerstvo sociální péče, částečně další okresní organizace.¹¹³ Opět přispívaly i mezinárodní organizace v čele s UNRRA. Dvěma dětským ozdravovnám daroval vybavení, potraviny, oděvy a léky švédský Červený kříž.¹¹⁴ Přibližně od roku 1947 ozdravovny postupně přestaly tuto specifickou poválečnou funkci plnit a přeměnily se buď v ústavy rekreace a preventivní péče, nebo sloužily k pobytům nejpotřebnějších nemocných dětí.¹¹⁵

3.2.3.3 Školství

V předúnorovém období ještě dozníval starý protektorátní systém školství a v diskusích se postupně utvářely nové normy, na které po roce 1948 navazoval komunistický režim.¹¹⁶ Reforma školské soustavy se začala připravovat již v létě 1945. Její plánovaný základní rámec vymezil košický vládní program: *“Bude provedena důsledná demokratisace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury, ale i v ideovém směru: v zlidovění samotného systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.”*¹¹⁷ Nehledě na jednoznačnost směru, kterým se podle této formulace reforma měla ubírat, a který korespondoval s dalšími sociálně politickými opatřeními nového režimu, byla pro spory mezi komunisty (s příležitostným přispěním dalších socialistických stran) a lidovou stranou uzákoněna až v dubnu 1948. Nový

¹⁰⁹ *Děti na léčení ve Velkých Losinách*, Hlas Jeseníků, roč. 2 (1947), č. 35, s. 5.

¹¹⁰ *Návrat 8000 pražských dětí z ozdravovny v Peci*, Rudé právo, 22. srpna 1945, č. 89, s. 2.

¹¹¹ *Dva zámky v Panenských Břežanech*, Rudé právo, 16. června 1945, č. 35, s. 2.

¹¹² *Zámek v Dolní Rožínce patří dětské vrchnosti*, Zář, roč. 3 (1947), č. 8, s. 3.

¹¹³ *Péče o zdraví dětí na Boskovsku*, Zář, roč. 3 (1947), č. 32, s. 1.

¹¹⁴ *Švédský dar našim dětem*, Rudé právo, 7. září 1945, č. 103, s. 1.

¹¹⁵ ŠTAMPACH, František. *O štěstí národa: Sociální a zdravotní služba výchovná a školská v ČSR*, Praha: Knihkupectví a nakladatelství Jedličkova ústavu, 1947, s. 76.

¹¹⁶ FRANC, Martin, Martina HALÍŘOVÁ, Jiří KNAPÍK, Milena LENDEROVÁ, Eduard MAUR, Martin Nodl, Karel RÝDL. *Velké dějiny země Koruny české - Dětství*, Praha: Paseka, 2021, s. 423.

¹¹⁷ *Návrh programu nové československé vlády národní fronty Čechů a Slováků* [online]. [cit. 2022-05-13]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>

školský zákon dosud roztržštěné školství organizačně sjednotil a povinnou školní docházku prodloužil z osmi na devět let.¹¹⁸

V každodenní školské praxi nastával po válce posun k normálním podmínkám jen pozvolna. Na mnoha místech se ještě několik let vyučovalo jen v provizorních školních budovách a organizovaly se podpůrné potravinové a ošacovací akce.¹¹⁹ Učitelka Marie Slabyhoudová v článku z roku 1946 nabádala ostatní pedagogy i rodiče ke shovívavosti vůči dětem a k citlivému přístupu, neboť za války prožily mnoho útrap. *“Viděly kolem sebe přespříliš mnoho hrůz. Můžete jim zazlívát, že nedovedou, co měly dávno znát? Což to byla jejich vina, že prožívaly jednu z nejstrašnějších epoch lidstva? Proto je dnes naší povinností, abychom pomáhali co nejrychleji zahladiti stopy násilí a bezpráví minulých let.”*¹²⁰

Ve vyučování byly zrušeny hodiny němčiny a nahrazeny více hodinami češtiny. Důraz se měl klást také na vyučování dějepisu a literární historie. Ve všech těchto předmětech měly být doplněny znalosti způsobené úplným vyloučením nebo omezením těchto předmětů v předchozích letech.¹²¹ Pokyny ministerstva školství také výslovně zmiňují, že žáci mají být seznámeni s dějinami *“jiných národů, zejména slovanských a Sovětského svazu, pokud měly vliv nebo se nějak dotýkaly dějin českého národa.”*¹²²

Uzavření vysokých škol v roce 1939 odepřelo možnost studia tisícům studentů, kteří se následně snažili si po válce vzdělání doplnit. V kombinaci s voláním po kvalifikovaných pracovnících se počet studentů vysokých škol ve všech oborech značně zvýšil. Po květnu 1945 bylo zrušeno školné, a přestože byly zakládány i zcela nové vysoké školy (vznikla například Univerzita Palackého v Olomouci), nestačily pojmout všechny zájemce o studium.¹²³ Nárůst studujících zaznamenalo i střední školství, přibližně 40% z půl milionu potenciálních žáků tohoto stupně studovalo na nějakém typu střední školy. Popularitu si udržela gymnázia, větší zájem ale začal být i o školy poskytující odborné školení.¹²⁴

¹¹⁸ RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, s. 376-377.

¹¹⁹ FRANC, Martin, Martina HALÍŘOVÁ, Jiří KNAPÍK, Milena LENDEROVÁ, Eduard MAUR, Martin Nodl Karel RÝDL. *Velké dějiny země Koruny české - Dětství*, Praha: Paseka, 2021, s. 457.

¹²⁰ *První pololetí na školách*, Lidová demokracie, roč. 2 (1946), č. 27, s. 1.

¹²¹ *Učitelstvu všech druhů škol*, Věstník ministerstva školství a osvěty, 1945, 1(1).

¹²² *K zahájení vyučování na českých školách v osvobozené Československé republice*, Věstník ministerstva školství a osvěty, 1945, 1(2).

¹²³ KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 83.

¹²⁴ RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, s. 370-375.

Nově začala v poválečném Československu systematicky vznikat síť zařízení předškolní výchovy. Tato instituce nepředstavovala úplnou novinku, doposud však byla spíše okrajovou záležitostí. Podpora těchto zařízení vycházela z potřeby zapojit ženy do práce v průmyslových odvětvích. Jesle mělo ve své gesci ministerstvo ochrany práce a sociální péče, o fungování mateřských škol se staralo ministerstvo školství. Oba typy ústavů byly zřizovány jak obcemi, tak i jednotlivými průmyslovými podniky.¹²⁵ Jejich vznik souvisel také s celkovou vizí vhodnosti kolektivní výchovy, která ve východní Evropě po válce převládala.¹²⁶

Mimoškolní výchova dětí se stále ještě odvíjela v autonomních dětských a společenských organizacích. Hlavní postavení si získal obnovený Junák, který zažil velký nárůst členů. Popularitu si udržovaly i tradiční tělovýchovné spolky jako Sokol nebo Orel. Organizace pro děti pořádaly také letní tábory.¹²⁷ Mezi pražská mimoškolní zařízení pro volný čas však patřil i Pittrův žižkovský Milíčův dům.

¹²⁵ FRANC, Martin, Martina HALÍŘOVÁ, Jiří KNAPÍK, Milena LENDEROVÁ, Eduard MAUR, Martin Nodl Karel RÝDL. *Velké dějiny zemí Koruny české - Dětství*, Praha: Paseka, 2021, s 456-457.

¹²⁶ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*, Harvard University Press, 2011, s. 19.

¹²⁷ FRANC, Martin, Martina HALÍŘOVÁ, Jiří KNAPÍK, Milena LENDEROVÁ, Eduard MAUR, Martin Nodl Karel RÝDL. *Velké dějiny zemí Koruny české - Dětství*, Praha: Paseka, 2021, s 460.

4 POČÁTKY „AKCE ZÁMKY“

4.1 OD IDEJE KE ZROZENÍ ZÁMECKÝCH OZDRAVOVEN

Myšlenka na záchranu židovských dětí se zrodila v létě 1944 na chatě Pittrova spolupracovníka Zdeňka Teichmanna v Samechově, nacházející se shodou okolností jen necelých 30 km od budoucích zámeckých ozdravoven. Kromě obou mužů se tajné schůzky zúčastnili Feodor Krch, Olga Fierzová, Míla Vavrda a Anna Pohorská. Nedlouho poté byl na základě těchto rozhovorů vytvořen ilegální Výbor křesťanské pomoci židovským dětem, sestavený ze členů YMCA, YWCA, pedagogů, duchovních českobratrské církve evangelické a církve československé.¹²⁸ Členové výboru začali pracovat na plánu záchrany dětí, s jehož realizací se mělo začít bezprostředně po skončení války. Naléhavost situace nakonec způsobila, že se „akce zámky“ v poválečném období stala hlavním projektem jak pro Pittra, tak pro řadu dalších lidí v jeho okolí.

Kontakty s židovskými rodinami navázal Pitter skrze Milíčův dům již v meziválečném období; ve 30. letech ho poskytl uprchlíkům z nacistického Německa. Když byla roku 1938 zřízena ozdravovna v Mýtě u Rokycan, nechal tam po zřízení protektorátu tajně přesunout židovské děti z Milíčova domu.¹²⁹ S blížícím se koncem války v sobě choval naději, že se do jeho péče navrátí i některé z těchto dětí. Válku však přežilo jen několik z nich a ty se do Československa již nevrátily.

V chaotické atmosféře posledních válečných dnů se Pitter vydal do pražských ulic. Ne naposledy se tehdy ocitl ve správný čas na správném místě – 9. května 1945 se z rozhlasového vysílání dozvěděl, že v přeplněném terezínském ghettu propukla epidemie skvrnitého tyfu. Tato zpráva urychlila Pittrovu aktivitu; obstaral si legitimaci zdravotně-sociální komise České národní rady, čímž získal potřebné pravomoci a mohl se odjet do Terezína osobně přesvědčit o tamní situaci. Návštěva pouze potvrdila jeho domněnku, že je nutné děti co nejrychleji dostat do bezpečí.

Zásadní otázkou bylo, kde najít pro plánované ozdravovny vhodné prostory. Musely mít dostatečně velkou kapacitu a zároveň být z praktických důvodů co nejbližší Praze. Pitter původně uvažoval o zámku v Újezdě nad Mží nedaleko Plzně, kde po svém příjezdu do Čech

¹²⁸ PASÁK, Tomáš a Jana PASÁKOVÁ. *Přemysl Pitter: život pro druhé*, Praha: Paseka, 1997, s. 57.

¹²⁹ LAJSKOVÁ, Lenka. *Jsem Jehuda Bacon: holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu*, Ilustroval Yehuda BACON. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, 2017, s. 13.

rok pobývala Olga Fierzová. Pro jeho zábor získal povolení, jednalo se však o řešení z nouze – zámek byl sice velký, ale zchátralý a nacházel se více jak sto kilometrů od Prahy.¹³⁰

Situaci nečekaně vyřešilo náhodné setkání s bývalým šoférem rodiny barona Ringhofferera, který Pittra upozornil na zkonfiskované zámky Olešovice, Štířín a Kamenice.¹³¹ Nacházely se pouhých dvacet kilometrů na západ od Prahy a jejich prohlídka ukázala, že jsou ideálním místem pro plánovanou akci. Pitter se tedy vydal na národní výbor v Těptíně, kterému předložil pověření ČNR k zabránění zámků za účelem vytvoření ozdravoven. Těptínský národní výbor dekret obratem potvrdil; byli rádi, že nový správce získá za majetek zodpovědnost a zabránění se tak jeho dalšímu drancování ruskými vojáky i místními obyvateli. *“Dá se předpokládati, že nejen předměty, ale i zařízení zámků bude nejlépe ochráněno, jestliže objekty budou s největším urychlením obsazeny dětmi a personálem ozdravoven.”*, uvádí předávací protokol.¹³² Dne 18. května 1945 tak Pitter společně se Teichmanem oficiálně převzali jménem ČNR a ministerstva zdravotnictví správu zámků Olešovice, Kamenice, Štířín a Lojovice.¹³³ Na podzim 1945 k nim přibyl i penzion Bellevue v Ládví.^{134 135}

Než mohly být přivezeny první děti, bylo potřeba provést nezbytné úpravy. Jak již bylo zmíněno, zámky značně trpěly drancováním a vytvořit z nich přívětivé místo pro nové obyvatele nebylo jednoduché. Chybělo zde i základní vybavení jako talíře a přístroje. V okolních lesích ještě doznívala válka, ale prvních pět Pittrových spolupracovníků se odhodlaně pustilo do práce. V první řadě bylo zapotřebí vyprázdnit co nejvíce místností, zajistit pro děti lůžka a zprovoznit jídelnu. Začalo se olešovickým zámkem. Luxusní nábytek byl vystěhován a nahrazen postelemi a ložním prádlem z bývalých ubytoven Hitlerjugend.¹³⁶ Aby se zabránilo dalšímu rabování, opatřil Pitter u ruských vojenských orgánů potvrzení psané azbukou, které dokazovalo, že je objekt ozdravovnou pro děti z koncentračních táborů.

¹³⁰ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 196.

¹³¹ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 54.

¹³² Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Protokol o předání 4 zámků a jedné vily z majetku rodiny Ringhofferovy, velkostatkářů německé národnosti*, s. 2.

¹³³ Lojovice na rozdíl od ostatních zámků nepocházely z bývalého majetku rodiny Ringhofferovy; zámek byl zkonfiskován německému profesorovi Knausovi.

¹³⁴ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Olešovice, Lojovice, Štířín, Ládví - pověření k převzetí Ládví*, s. 3.

¹³⁵ Penzion Bellevue v Ládví byl za účelem zřízení ozdravovny Pittrovi pronajat až v říjnu 1945. Bylo to v době, kdy se zámek Olešovice začal předělávat na stálý dětský domov a kamenický zámek se blížil plné obsazenosti. Nejmenší děti tedy byly dočasně umístěny v Ládví.

¹³⁶ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 55.

Pravděpodobně větší účinek však mělo doprovodné upozornění *“Pozor, zde karanténa, nebezpečí skvrnitého tyfu!”*, vyvěšené na zámecké bráně.¹³⁷

Po provedení základních úprav mohlo 22. května 1945 přijet prvních 40 dětí z Terezína.¹³⁸ Již tímto převozem však Pitter porušil ustanovení, podle kterého měl pečovat pouze o děti české národnosti. Tyto děti ve věku od dvou do tří let pocházely z dětského domova v Rumburku a do Terezína byly evakuovány před blížící se frontou. Šlo děti z různých koutů Evropy, které byly rodičům odebrány většinou z politických důvodů.¹³⁹ Jako nejmladší byly v Terezíně tyfovou epidemií nejvíce ohroženy, proto bylo potřeba je odvézt jako první.

Ani samotný odvoz dětí z ghetta neproběhl dle oficiálního postupu. Velitel strážných odmítl nechat nákladní auto odjet, neboť kvůli nebezpečí šíření tyfu bylo pro opuštění Terezína zapotřebí svolení vedoucího lékaře. To však Pitter neměl a lékař mu jej odmítl vydat. Rozhodl se tedy improvizovat a oznámil veliteli, že s ním chce lékař mluvit. *“Velitel jde, já naskakuji k šoférovi, mávám strážným nějakým lejtrem, brána se otvírá a už vyrážíme prudkým tempem ku Praze.”*¹⁴⁰ Ani poprvé, ani naposledy tak ukázal schopnost flexibilně reagovat na úřední překážky ve jménu dobré věci. Naštěstí byl tento případ ojedinělý – další převozy už proběhly bez komplikací a na základě oficiálních povolení. *“Pánové z ministerstva nahlédli, že je přec jen lépe děti z tábora vyvézt do ozdravoven s lékařským dozorem, než je nechat v Terezíně pomřít.”*¹⁴¹

4.1.1 Olešovice

Olešovický zámek byl uveden do provozu jako první. Byl nejméně poničený rabováním a na bývalé panské sídlo i poměrně útulný, jeho úpravy tak zabraly nejméně času. V provozu mohl být celoročně. Výhodu skýtal park a zelinářská zahrada, zámek se tedy stal zásobárnou i pro ostatní ozdravovny. Nadto zde byla zřízena ústřední kancelář pro všechny

¹³⁷ TEICHMAN, Zdeněk. Jak jsme ze zámků dělali ozdravovny. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba: [sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22. a 23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze]*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 156.

¹³⁸ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 3, *Zpráva o pomoci dětem z koncentračních táborů*, s. 1.

¹³⁹ TEICHMAN, Zdeněk. Jak jsme ze zámků dělali ozdravovny. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 156.

¹⁴⁰ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 55.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 56.

zámky. Do Olešovic byly umisťovány především děti z Terezína a celkovou kapacitu měl objekt pro 80 dětí.¹⁴²

V provozu byl zámek třináct měsíců. Jako jediný z bývalých ozdravoven byl poté přeměněn ve stálý dětský domov pro opuštěné děti, nesoucí název Státní dětský domov Hany Benešové.¹⁴³ Vznikl za podpory anglických a amerických unitářů, kteří na něj pořádali sbírku. *“Olešovice se staly skutečně kusem světa: linoleum na podlaze je z Holandska, sypkovina do peřinek ze Švýcarska, žíněnký z Anglie, nábytek do herny udělali také dobrovolní pracovníci ze Švýcarska.”*¹⁴⁴ Do provozu domova měli unitáři možnost dále zasahovat prostřednictvím tzv. poradního komitétu pro důležité otázky domova, ve kterém byli zastoupeni společně se zástupci Zemské péče o mládež a ministerstva sociální péče.¹⁴⁵ Spolupráce olešovického domova s Pittrovými ozdravovny probíhala až do ukončení “akce zámky”.

Stejně jako celá zámecká akce měl i tento domov internacionální charakter; děti a jejich pečovatelky byly různých národností a původu. Domov nebyl konečnou stanicí, připravoval své chovance na příchod do nové adoptivní rodiny. *“Děti, které vyjdou z tohoto domova mají splnit slova nápisu nade dveřmi domova: Lásky k dětem budiž cestou k porozumění mezi národy.”*¹⁴⁶ Po ukončení zámecké dvouletky byly do olešovického domova přestěhovány zbylé děti nezjištěného původu. Postupem času začaly Olešovice sloužit i jako domov pro děti mentálně retardované. V současné době budova slouží jako základní škola pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami a roku 2003 znovu navázala spolupráci s Náboženskou společností českých unitářů.¹⁴⁷

4.1.2 Lékařský dům

Lékařský dům se nacházel v bývalé vile maďarského hraběte Serenyiho naproti olešovickému zámku. Jeho poloha byla praktická, neboť stál strategicky mezi ozdravovny a od každé z nich byl v docházkové vzdálenosti. Dům byl společný pro všechny ozdravovny a kapacitu měl pro 20 dětí. Skládal se z ošetrovny, izolace a dvou pokojů, kde byl ubytován

¹⁴² Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Převzetí ozdravoven do státní správy*, s. 1.

¹⁴³ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Agreement for the Establishment of the Unitarian Children's Home of Hana Benešová at Olešovice*, s. 1.

¹⁴⁴ *Dětský ráj v ČSR*. Svobodné noviny, 1947, č. 9, s. 1.

¹⁴⁵ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Státní dětský domov Hany Benešové v Olešovicích-zřízení poradního komitétu*.

¹⁴⁶ *Dětský ráj v ČSR*. Svobodné noviny, 1947, č. 9, s. 1.

¹⁴⁷ *Historie*. ZŠ Olešovice [online]. [cit. 2022-05-11]. Dostupné z: <http://www.skolaolesovice.cz/node/56>

lékař a pomocná ošetřovatelka.¹⁴⁸ Jeho vznik podnítila potřeba izolovat děti po příjezdu a před ubytováním v ozdravovnách je prohlédnout, vzhledem k šířícím se infekčním onemocněním. Díky přísným karanténám skutečně ani jedno z dětí na zámcích neonemocnělo skvrnitým tyfem.¹⁴⁹ V provozu byl lékařský dům patnáct měsíců.

Hlavním “zámeckým” lékařem se stal Žid MUDR. Emil Vogl. Vogl, přezdívkou “Wuciček”, byl ve 30. letech zakladatelem a členem svazu Bund Internationaler Jugend, mládežnické organizace svým duchem podobné Lize lesní moudrosti. Svaz byl od počátku dvojjazyčný a měl internacionální ráz; členy byly děti z německých, německých židovských i českých rodin.¹⁵⁰ Snad i z této zkušenosti mohla později plynout lidskost a vřelost, s jakou pečoval i o německé děti, přesto, že sám prošel koncentračním táborem a ztratil v něm všechny své příbuzné.

Vybavení lékařské ordinace bylo i přes všeobecný poválečný nedostatek na velmi dobré úrovni; občas do lékařského domu dokonce přicházeli hledat pomoc i místní občané a ruští vojáci. Vybavení a léky poskytla organizace UNRRA.¹⁵¹ Kvalitní vybavení umožňovalo léčit dětské pacienty většinou přímo na místě, dr. Vogl zde prováděl dokonce i operace. Vážnější případy nicméně bývaly převáženy do pražských nemocnic, šlo například o děti nemocné záškrtem či těžkým zápalem plic.

U dětí na kamenickém zámku byly stálým problémem vši. Co se na první pohled může zdát jako relativně banální záležitost, byla ve skutečnosti velmi nepříjemná komplikace, neboť některé druhy vši mohou být přenašeči závažných onemocnění, jako byl po válce obávaný skvrnitý tyfus.¹⁵² Zavšivení dětí se i přes veškeré snahy ošetřovatelek periodicky opakovalo s každou novou vlnou příchozích německých dětí, jelikož hygienické poměry v internačních táborech se nijak výrazně nelepšily.¹⁵³

Lékařský dům vznikl původně především kvůli obavám ze šířící se tyfové epidemie v Terezíně. Překvapivě však byly terezínské děti ve výrazně lepším zdravotním stavu, než později německé děti z internačních táborů. Zatímco byl lékařský dům většinou obsazen těžkými případy německých pacientů, terezínské děti se v něm neobjevily. Olga Fierzová si

¹⁴⁸ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992. s. 50.

¹⁴⁹ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 2.

¹⁵⁰ TOMANOVÁ-WEISOVÁ, Helena. Vzpomínka na MUDR. Emila Vogla. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 184.

¹⁵¹ TEICHMAN, Zdeněk. Jak jsme ze zámků dělali ozdravovny. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 157.

¹⁵² *Pedikulóza* [online]. [cit. 2022-05-14]. Dostupné z: <https://www.wikiskripta.eu/w/Pedikul%C3%B3za>

¹⁵³ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 25.

tento fakt vysvětlovala tím, že nejslabší židovské děti bývaly z Terezína posílány do plynových komor v Osvětimi a v ghettu tak zůstaly jen ty “nejodolnější”. Roli také mohla hrát vyšší míra solidarity v Terezíně a tendence organizovat zde alespoň limitovanou péči o mládež; v improvizovaných internačních táborech naproti tomu byla mnohem vyšší fluktuace obyvatel a vyhladovělé děti často podléhaly nákazám.¹⁵⁴ Pitter její slova potvrzuje - zatímco z německých koncentračních táborů přebírali po osvobození jen děti zdravější a ty nemocné byly ošetřovány přímo na místě, z českých internačních táborů naopak do péče na zámcích brali ty nejslabší a nemocné.

4.1.3 Štířín

Štířínský zámek se dětem otevřel jako druhý, a to 2. června 1945. Zámek byl sice nejvíce poničený rabováním, ale stále nejhonosnější; byl o něj tedy značný zájem. “*Nebylo dne, aby nějaká komise či určitý orgán neprohližel zámek, který by se hodil do jejich plánu.*”¹⁵⁵ Pro ozdravovny však byl důležitější díky rozlehlému parku a zelinářskému zahradnictví, potřebnému k zásobování všech ozdravoven. Právě z výnosů zelinářské zahrady byl také částečně financován provoz zámku.¹⁵⁶ Park zase umožňoval konání letních táborů. Zámek mohl pojmout až 85 dětí, protože by však jeho vytápění bylo velmi nákladné a voda v něm v zimě zamrzala, byl v plném provozu pouze od května do října. Celkem Štířín fungoval rok, tedy nejkratší dobu ze všech ozdravoven.

Po ukončení “akce zámky” získali roku 1946 zámek s přilehlými pozemky skauti, nejprve pouze do správy, v únoru 1948 nakrátko i do vlastnictví. Ještě téhož roku však byl zámek společně s ostatním skautským majetkem převeden na Český svaz mládeže.¹⁵⁷ Mezi lety 1950-1990 jej drželo ministerstvo školství, dnes objekt vlastní ministerstvo zahraničí, které zde zřídilo golfový resort a zároveň své konferenční centrum.

¹⁵⁴ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 51.

¹⁵⁵ TEICHMAN, Zdeněk. Jak jsme ze zámku dělali ozdravovny. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 157.

¹⁵⁶ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, zpráva Přemysla Pittra Zemskému národnímu výboru, *Věc: Poukaz zálohy za období 18. 5. 1945 - 31. 8. 1945*, 17. září 1945, s. 1.

¹⁵⁷ *Soud: Junák se změnil, Štířín mu nepatří* [online]. In: [cit. 2022-06-05]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/soud-junak-se-zmenil-stirin-mu-nepatri.A010914_192401_praha_pek

4.1.4 Kamenice

Kamenický zámek byl vyhrazen pro německé děti z internačních táborů, děti ze smíšených manželství a děti kolaborantů. Celkově bylo možné zde ubytovat až 110 dětí.¹⁵⁸ Protože byl zámek až příliš velký a studený, měl pouze malý park a celkově byl ze všech zámků pro účely ozdravovny nejméně vhodný, počítalo se původně s tím, že nebude v provozu dlouho; děti stejně měly být rychle odsunuty. Jelikož se však celý proces protahoval, zámek nakonec fungoval jako ozdravovna téměř dva roky a byl dokonce až tím posledním, na kterém byl ukončen provoz.¹⁵⁹

Po provedení úprav sloužil mezi lety 1949-1997 zámek Kamenice jako základní škola. Když škola získala vhodnější budovu, prodala obec zámek do soukromých rukou. Areál je dnes veřejnosti nepřístupný a zámek je postupně rekonstruován soukromou firmou.

4.1.5 Lojovice

Zámek Lojovice ležel od ostatních ozdravoven poněkud stranou (od Štířína jej dělí 5 km), což ho ušetřilo rabování. Disponoval ovocným sadem a tak mohl ozdravovny zásobovat ovocem, které bylo nedostatkovým zbožím.¹⁶⁰ Lojovice se původně na krátko staly domovem pro děti z Terezína. Od konce července 1945 sem pak začaly být přiváženy nejvážnější případy malých dětí z internačních táborů. Zotavené lojovické děti byly přemístěny do Olešovic a z Lojovic se stala provizorní izolační nemocnice. Během několika týdnů byl zámek německými dětmi plně obsazen.¹⁶¹ Kromě pěstunek se zde o ně starala i internovaná německá lékařka MUDR. Volmannová.¹⁶²

Zámek Lojovice byl jako ozdravovna v provozu osmnáct měsíců. Po roce 1948 sloužil jako jedno z oddělení fakultní nemocnice v Praze, později zde byla zřízena léčebna pro drogově závislé. Dnes je zámek po rekonstrukci ve velmi dobrém stavu, je však v soukromém vlastnictví a veřejnosti nepřístupný.

¹⁵⁸ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, Přemysl Pitter Zemskému národnímu výboru v Praze, *Věc: Převzetí ozdravoven do státní správy*, 22. června 1945, s. 2.

¹⁵⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, odpověď ministerstva sociální péče Přemyslu Pittrovi, *Věc: Likvidace dětských domovů v Kamenici u Strančic*, 11. března 1947.

¹⁶⁰ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, Přemysl Pitter Zemskému národnímu výboru v Praze, *Věc: Převzetí ozdravoven do státní správy*, 22. června 1945, s. 3.

¹⁶¹ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992. s. 22.

¹⁶² TEICHMAN, Zdeněk. Jak jsme ze zámků dělali ozdravovny. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 158.

4.2 PERSONÁL OZDRAVOVEN

Jakkoliv byl Pitter jedním “myšlenkových otců” zámecké akce, nepracoval samozřejmě sám. Oporou a pomocí mu po celý život byl okruh jeho spolupracovníků, které v tuto chvíli potřeboval snad více než kdy jindy. Již první pěti zámeckého personálu – manžele Teichmanovy, Růžičkovi a Otuši Dürrovou – zprvu nespojovalo nic než to, že všichni chodili do Milíčova domu na Pittrova kázání.¹⁶³ Úkoly si rozdělili podle svých odborných znalostí; zapotřebí bylo vedení administrativní, technické a pedagogické. Vedle toho zde od prvních dnů až na výjimky působili také původní zámečtí zaměstnanci - zahradníci, domovníci, kuchařky a služebné.¹⁶⁴

Přemysl Pitter se stal ředitelem zámeckých domovů, které tvořily jeden nedílný celek, a Zdeněk Teichman¹⁶⁵ jejich hlavním technickým správcem.¹⁶⁶ Nadto měla každá ozdravovna svého správce a správkyni (často manžele), kteří se starali o běžný provoz. Administrativní centrum celé akce, kam chodila veškerá úřední korespondence, bylo v Milíčově domě. Jeho provoz řídil právě Pitter, na zámky jezdil pravidelně pouze o víkendech.

Protože se akce oproti původnímu záměru rozrostla, nestačilo, aby ji zajišťovali pouze Pittrovi přátelé. Stálý personál doplňovaly najaté pěstounky a na zámecké akci se postupně podílelo více než 100 lidí - vychovatelek, správců a správkyní a jiných pomocníků.¹⁶⁷ Mnoho z nich tomuto zapojení dočasně obětovalo svá původní zaměstnání.

Inzeráty s nabídkou zaměstnání v ozdravovnách byly také pravidelně uveřejňovány v Poslovi z Milíčova domu:

“Hledám na přechodnou dobu pro dětské domovy v Lojovicích, Kamenici a Ládví pěstounky k dětem, jakož i pomoc v kuchyni, k úklidu, prádlu. Přihlášky písemně s udáním k jaké práci se nabízíte a jakou požadujete peněžitou odměnu /kromě zaopatření a úhrady jízdného/.

Domovy leží 25 km jižně od Prahy. Nástup pokud možno ihned.

P. P. ”¹⁶⁸

Pitter při výběru zámeckých pěstounek nehleděl na jejich pedagogické vzdělání, rozhodující bylo, zda dokázaly citlivě pracovat s dětmi. O všech pracovnících si vedl stručné

¹⁶³ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009. s. 196.

¹⁶⁴ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, Přemysl Pitter Zemskému národnímu výboru v Praze, *Věc: Převzetí ozdravoven do státní správy*, 22. června 1945, s. 3.

¹⁶⁵ Architekt Zdeněk Teichman zajistil před válkou stavbu ozdravovny v Mýtě u Rokycan.

¹⁶⁶ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992. s. 8.

¹⁶⁷ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, *Seznam spolupracovníků na zámcích*.

¹⁶⁸ PITTER, Přemysl. *Naléhavá výzva*. Posel z Milíčova domu, srpen 1946, č. 5, s. 4.

záznamy, a pokud spolupráce po prvních zkušebních týdnech nefungovala, na zámcích je dále nadržel.

Vychovatelky se v ozdravovnách ocitly různými způsoby. Společně jim bylo, že často hledaly možnost, jak po válce smysluplně pomáhat. Na doporučení Českobratrské církve evangelické a Zemské školní rady tak na zámky přišly například učitelky Dobruška Štěpánková a Marie Štěřbová¹⁶⁹, ženy, které se staly duší kamenického zámku a významně se podílely na úspěšné výchově příchozích německých dětí.

Specifickou posilou byly internované německé ženy na kamenickém zámku, které zde společně se svými dětmi čekaly na odsun. Svěřovány jim byly většinou praktické domácí práce jako úklid, praní prádla a pomoc v kuchyni. Jelikož se zde však často objevovaly i ženy vzdělané a ochotné pomáhat, nebylo výjimkou, že se účastnily i jiných činností. Například německá lékařka Eva Karstová se stala neoficiální vychovatelkou a pro své odborné zaměření vypomáhala také na ostatních zámcích; dr. Voglovi dokonce asistovala při jedné z prováděných operací.¹⁷⁰

4.2.1 Hospodářské a institucionální zajištění

4.2.1.1 Hospodářské zajištění

Původně se očekávalo, že zámecká akce bude trvat nanejvýš několik týdnů. První personál tedy pracoval zcela na bázi dobrovolnosti a bez nároku na odměnu. Zejména v počáteční fázi byla celá “akce zámky” po hospodářské stránce minimálně vázána na stát – financována byla ze soukromých prostředků Pittra a jeho přátel. Z velké části šlo o dědictví po prof. Miloši Seifertovi¹⁷¹, věnované původně na provoz Milíčova domu.¹⁷² Další příjmy pocházely ze zahradnictví zámku Štířín a zahrady zámku Lojovice.

Výzvy k finančním příspěvkům i věcným darům byly pravidelně uveřejňovány v Poslovi z Milíčova domu. Mezi čtenáři skutečně nalézaly ohlas – jako příklad může sloužit žádost o dary pro německé děti ze září 1945, kdy se během několika týdnů vybraly příspěvky

¹⁶⁹ ŠIMSOVÁ, Milena. Podíl Dobroslavky Štěpánkové a Marie Štěřbové na záchranné akci Přemysla Pittra. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 42-43.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 43-47.

¹⁷¹ Miloš Seifert (1887-1941) byl zakladatel československého woodcrafterského hnutí. Již ve druhé polovině 30. let existovaly mezi členy hnutí Lesní moudrosti a dětmi z Milíčova domu čilé kontakty. V červenci 1945 zajistil Pitter pro woodcraftery možnost dva týdny tábořit v parku zámku Štířín a zámečtí obyvatelé měli možnost účastnit se jejich sněmů a táboráků. (In: Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, *Deník Štířín*, zápis z 24. července 1945, s. 2-4.)

¹⁷² TEICHMAN, Zdeněk. Jak jsme ze zámků dělali ozdravovny. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 156.

v hodnotě 80 000 Kčs, částka na tehdejší dobu velmi značná.¹⁷³ *“Byl to vlastně zázrak, že jsme měli hmotné prostředky pro všechny ty děti v době, kdy ještě Československo trpělo značným nedostatkem všeho.”*¹⁷⁴ Hmotná pomoc přicházela od jednotlivců i mezinárodních humanitárních organizací, např. Červeného kříže nebo organizace UNRRA.

Stát akci brzy začal dotovat, a ač šlo o značné částky, tyto prostředky k pokrytí všech nákladů nedostačovaly. Byrokracie navíc byla pomalá a *“děti by zatím pomřely hladu”*.¹⁷⁵ Alternativní způsoby financování tedy byly využívány i nadále. Rodiče dětí, kteří své potomky našli v ozdravovnách (nebo je do nich sami dočasně umístili) na ně sice mohli přispívat, většina z nich k tomu však neměla prostředky.

Příjmy “akce zámky” za období 18. 5. 1945 - 31. 8. 1945¹⁷⁶	
Půjčka p. řed. Pittera	100 000 Kčs
Půjčka ze Sirotčího fondu dětí z Terezína	10 000 Kčs
Dotace Ministerstva zdravotnictví	100 000 Kčs
Dotace Ministerstva ochrany práce a sociální péče	60 000 Kčs
Zahradnictví zámků Štířín	12 844 Kčs
Zahrada zámku Lojovice	1642 Kčs, 40 h
Dary	400 Kčs
<i>Příjmy celkem</i>	<i>284 886 Kčs, 40 h</i>

V běžných výdajích “akce zámky” všechny ostatní položky výrazně převyšovala útrata za potraviny. Zásobování navíc komplikoval pokračující přidělový systém; dětem přicházejícím z koncentračních táborů bylo zapotřebí vařit lehká vegetariánská jídla, ovoce a zeleniny však byl nedostatek.¹⁷⁷ Ten alespoň z části kompenzoval lojovický ovocný sad.

¹⁷³ PITTER, Přemysl. P. Pitter čtenářům, Posel z Milíčova domu, duben 1946, č. 3, s. 1.

¹⁷⁴ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996. s. 69

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 67.

¹⁷⁶ Obě uvedené tabulky byly vytvořeny na základě: Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, zpráva Přemysla Pittra Zemskému národnímu výboru, *Věc: Poukaz zálohy za období 18. 5. 1945 - 31. 8. 1945*, 17. září 1945, s. 1.

¹⁷⁷ TEICHMAN, Zdeněk. Jak jsme ze zámků dělali ozdravovny. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 156.

Problémy činil také nedostatek benzínu a uhlí.¹⁷⁸ Uhlí bylo potřebné pouze v chladnějších měsících a v nouzi se dalo nahradit dřevem, větším problémem byl nedostatek pohonných hmot, neboť bylo potřeba mít stálé spojení s Prahou a Milíčovým domem.

Výdaje “akce zámky” za období 18. 5. 1945 - 31. 8. 1945	
Odměny nár. správci za V., VI. a VII. 1945	9000 Kčs
Platy zaměstnanců	75 326 Kčs, 10 h
Jízdné	2 380 Kčs, 90 h
Lékařské honoráře	720 Kčs
Potraviny	137 139 Kčs, 45 h
Doprava zavazadel	1 500 Kčs, 40 h
Čisticí potřeby	7 551 Kčs, 60 h
Kancelářské potřeby a poštovné	5 149 Kčs, 60 h
Lékařské potřeby	1 066 Kčs, 50 h
Palivo a světlo	10 276 Kčs, 50 h
Nádobí a j. inventář	14 197 Kčs, 50 h
Záloha na obaly pro potraviny	210 Kčs
Udržování inventáře	1 360 Kčs
Udržování budov	4 084 Kčs, 50 h
Zábavy pro děti /film, představení, výlety/	624 Kčs
Různá vydání	9 268 Kčs, 35 h
<i>Výdaje celkem</i>	<i>279 865 Kčs, 40 h</i>

4.2.1.2 Institucionální zajištění

“Akce zámky” od počátku vznikala ve spolupráci se státem, přestože hmotná podpora přišla až později. Zprvu ji zaštiťovala Zdravotně sociální komise České národní rady, konkrétně předseda Jan Konopík, který ji úředně schválil a podporoval. Z pozice prozatímního správce objektů byl Pitter potvrzen národním správcem ozdravoven v polovině

¹⁷⁸ PITTER, Přemysl, LAJSKOVÁ, Lenka, ed. *“Nečekejme na velké chvíle!”: “Akce zámky” (1945-1947) v zrcadle korespondence z let 1946-1990*, Praha, 2015. s. 21.

června 1945, a to Zemským národním výborem v Praze, který objekty po ČNR převzal.¹⁷⁹ Sám Pitter se stal členem jeho zdravotně-sociální komise. Po intervenci ve prospěch německých dětí v internačních táborech z ní však byl na podzim 1945 na výzvu Zemského národního výboru ministerstvem vnitra opět vyloučen.¹⁸⁰ Celá akce se tehdy ocitla v ohrožení, protože Pitter péčí o německé děti porušil ustanovení, podle kterého měl pečovat pouze o děti navrátilí se z koncentračních táborů. Z pozice národního správce mohl být v danou chvíli kdykoliv odvolán. O zámky navíc tehdy mělo zájem ministerstvo zemědělství.¹⁸¹

V krizové situaci pomohly Pittrovi kontakty. Přednosta odboru pro péči o mládež na ministerstvu ochrany práce a sociální péče Stanislav Kohout zasáhl v jeho prospěch; převedl ozdravovny pod přímou správu tohoto ministerstva a Pittra znovu potvrdil jako správce.¹⁸² Nadto byl dokonce výslovně pověřen pečovat také o německé děti a jejich matky z internačních táborů až do jejich odsunu za hranice republiky.¹⁸³ V těchto záležitostech mu měla být dána *“naprostá volnost v jednání”*.¹⁸⁴ S MOPSP (zejména jeho repatriačním odborem) probíhala spolupráce již od počátku akce, teprve na podzim 1945 se však dostala pod jeho přímou správu. Pro potřeby ozdravoven a komunikaci s nimi byl vyčleněn úředník dr. Ladislav Šťastný¹⁸⁵, který se brzy stal Pittrovým přítelem a poradcem, ozdravovny často osobně navštěvoval a nad zámeckou akcí až do jejího ukončení držel ochrannou ruku. Přidělen byl také zkušený účetní, což zbavilo správce a vychovatele velkého množství administrativní práce a mohli tak více energie věnovat dětem.¹⁸⁶ *“Co se tedy jevilo z počátku jako neštěstí pro naše děti, změnilo se rázem v požehnání.”*, vzpomínal po letech Pitter.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, pověření Zemského národního výboru pro Přemysla Pittra, *Věc: Dětské ozdravovny pro děti vracející se z koncentračních táborů - pověření*.

¹⁸⁰ LAJSKOVÁ, Lenka. *Jsem Jehuda Bacon*, Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, 2017, s. 22.

¹⁸¹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Zábor Olešovice atd.*, odpověď min. zemědělství k nabídce pronájmu ZNV.

¹⁸² Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Ústavy Olešovice, Lojovice, Štířín, Kamenice, Ládví - potvrzení*.

¹⁸³ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 206.

¹⁸⁴ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996. s. 162.

¹⁸⁵ Ladislav Šťastný (1908-?) byl židovského původu. On sám druhou světovou válku strávil v Anglii, celá jeho rodina však zahynula v Osvětimi. Později se oženil s Emou Svatákovou, správkyní Ládví a Olešovic, a ještě před únorem 1948 společně emigrovali do Spojených států.

¹⁸⁶ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992. s. 24.

¹⁸⁷ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996. s. 61.

4.2.1.2.1 Spolupráce se státními orgány

Vyjma pátracích služeb probíhala v praxi nejčastější komunikace především se Zemským ústředím péče o mládež a sítí jemu podřízených okresních péčí o mládež. Týkala se evidence opuštěných dětí, hledání jejich rodičů, případně i prověřování způsobilosti budoucích pěstounů. Tato spolupráce probíhala bezproblémově, výměna informací byla pro obě strany důležitá a přínosná a pátrání po dětech či jejich rodičích skutečně často bylo korunováno úspěchem. Komunikace za podobným účelem probíhala i s okresními národními výbory.

Další kategorií tvořila korespondence s internačními tábory a sběrnými středisky. Jednalo se o přebírání dětí do péče ozdravoven či jejich navrácení (když byly zařazeny do odsunu) a také o jejich matky, zaměstnávané jako pomocné síly na zámcích. Velitelé táborů a středisek Pittrovi většinou vycházeli vstříc, spíše než o soucit vůči trpícím dětem se však jednalo o pragmatický přístup – když děti odevzdali do zámecké péče, měli s nimi méně starostí. Roli hrál i fakt, že Pitter měl veškerá potřebná úřední pověření a oprávnění. Nejméně v jednom případě dokonce o převoz opuštěných dětí z tábora do ozdravoven požádalo samotné velitelství.

5 NĚMECKÉ DĚTI NA ZÁMCÍCH

Pobyt německých dětí v Pittrových zámeckých ozdravovnách byl v rámci poválečného rozmachu této instituce něčím zcela výjimečným. Oproti zájmu, který projevovat stát o české děti, vnímané jako budoucnost národa, měly děti německé sdílet osud svých rodičů a být odsunuty společně s nimi.¹⁸⁸ Tím byly zároveň vyřazeny ze sociálních opatření.¹⁸⁹ A tak zatímco se fyzický i psychický zdravotní stav u mnoha českých dětí po konci války pozvolna začínal lepší, pro většinu německých dětí v Československu se oproti druhé světové válce existenční podmínky naopak zhoršily.

5.1 POMĚRY V INTERNAČNÍCH TÁBORECH

Se zřízením internačních táborů pro Němce počítal již košický vládní program. Internace se podle něj měla vztahovat na osoby spjaté s nacistickým režimem. Jelikož však vznik táborů nebyl blíže právně upraven, v praxi do nich začali být souhrnně umístováni všichni lidé německé národnosti i se svými rodinami. První tábory tedy byly smíšené; objevovaly se zde společně lidé internovaní, i lidé určení k vysídlení nebo pracovnímu nasazení. Počáteční nejistoty ohledně toho, k čemu vlastně přesně mají tábory sloužit, se projevovaly i v terminologických zmatcích – používala se například označení “koncentrační tábor”, “zajišťovací tábor”, “záchytný tábor”, “internační tábor”, “trestní tábor” či jednoduše “tábor Němců”. Následné třídění táborů dle účelu probíhalo jen velmi pozvolna a nerovnoměrně.¹⁹⁰

Tábory byly zřizovány a spravovány správními komisemi místních národních výborů, bezprostředně po konci války se iniciativy ujaly i rozličné revoluční formace. Pro nedostatek vhodných objektů zařízení vznikala v prostorách bývalých nacistických táborů různého druhu, armádních zařízeních, ale i ve školách, hostincích, továrních halách či hospodářských objektech. Pro správu táborů neexistovala celostátně platná předloha, svým způsobem “pánem situace” se tudíž staly lokální orgány, jež si vytvářely svá vlastní interní pravidla – “domácí

¹⁸⁸ Dle celostátních směrnic z roku 1946 měla být za odsunovou jednotku považována celá rodina. (In: STANĚK, Tomáš. Děti v českých internačních a sběrných táborech 1945-1948. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 124.)

¹⁸⁹ Teprve na konci léta 1945 se začalo alespoň rozlišovat mezi dospělými a dětmi v táborech. Děti začaly být postupně propouštěny k příbuzným či do ústavů, kde měly pobývat až do odsunu. (In: STANĚK, Tomáš. Děti v českých internačních a sběrných táborech 1945-1948. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 123.)

¹⁹⁰ STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945-1948*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996, s. 27-28.

řády”. Ty byly sice navenek podobné, místní praxe se však odlišovala a na dodržování směrnic se obecně příliš nedbalo.¹⁹¹

5.1.1 Hygienické poměry

Životní podmínky v internačních táborech byly buď velmi neuspokojivé, či přímo katastrofální. Nejhorší situace byla v Praze, s největší koncentrací lidí. Internace obrovského množství osob sice byla z hlediska státních orgánů žádoucí a potřebná, nedostávalo se však ubytovacích kapacit ani prostředků. Zajištění vhodných životních podmínek “pro nepřátele” navíc rozhodně nepatřilo mezi priority. Důležitější než realita byl spíše mediální obraz, který byl o táborech vytvářen. Stejně jako otázka odsunu jako takového, i pobyt Němců v táborech byl prezentován jako humánní akce a stavěn do kontrastu s chováním nacistického režimu vůči českému obyvatelstvu za války. “*Nemůžeme se nikdy snížit k barbarským metodám fašismu. Muži, ženy a děti v našich táborech žijí a pohybují se zcela jinak, než my ještě před nedávnem v koncentracích.*”¹⁹²

Táborové řády sice hygienu neopomíjely, i kdyby však ve vedení táborů byla vůle je dodržovat, při přeplněnosti objektů to bylo téměř nemožné. Místnosti se nevětraly, vody bylo málo, dezinfekce šatstva a lůžkovin probíhala jen zřídka. Většina táborů trpěla zahmyzením a šířily se v nich infekční choroby. Zejména starší osoby a děti často postihovaly průjmy, černý kašel, zápal plic či angíny.¹⁹³ Ohroženo tak bylo nejen zdraví internovaných a dozorců, ale i občanů v okolí, což již budilo zájem úřadů. “*Internační tábory, hlavně ze zdravotní stránky, stávají se vážným nebezpečím pro zdraví českého obyvatelstva.*”¹⁹⁴ Přestože úřady od konce léta 1945 právě z toho důvodu začaly naléhat na zlepšení podmínek v táborech, žádné výraznější změny nenastaly.¹⁹⁵

Společně s dospělými se do internačních táborů dostalo i mnoho dětí. Ještě v polovině srpna 1945 bylo jen v Čechách internováno kolem 4600 dětí mladších čtrnácti let, a to i přesto, že již rané poválečné směrnice, zavádějící restriktce vůči Němcům, výslovně uváděly upozornění, aby tyto děti do táborů umisťovány nebyly. To samé se mělo týkat těhotných žen

¹⁹¹ STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945-1948*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996, s. 38.

¹⁹² *Zahraniční novináři v Kladně*, Rudé právo, 20. července 1945, č. 62, str. 1.

¹⁹³ STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945-1948*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996, s. 72.

¹⁹⁴ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, výpis ze zápisu schůze sociální komise při Zemském národním výboru, 6. září 1945.

¹⁹⁵ STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945-1948*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996, s. 67.

či žen v šestinedělí. Jak však bylo pro tuto dobu charakteristické, teorie a praxe se značně lišila, což jen potvrzuje výše uvedené číslo.¹⁹⁶

Alarmující byla především vysoká dětská (zejména kojenecká) úmrtnost. Příčinou úmrtí byla nejčastěji podvýživa a rozličné nemoci, které oslabený organismus napadaly. Ke strádání fyzickému se připojovalo i psychické. V poválečných zmatecích se řada dětí oddělila od svých rodičů a starali se o ně buď příbuzní, nebo i úplně cizí lidé. Nacházely se v nepřátelském prostředí a stávaly se svědky násilí a krutého zacházení.

5.2 CESTA K PŘEVZETÍ DĚTÍ DO ZÁMECKÉ PÉČE

Na krajně neuspokojivé podmínky v internačních táborech upozorňoval ministerstvo zdravotnictví již před létem 1945 Mezinárodní červený kříž. Poukazoval především na situaci nejohroženějších skupin – nemocných osob, přestárých, těhotných žen a dětí.¹⁹⁷ Státní orgány sice vnímaly nutnost situaci řešit, zejména s ohledem na mezinárodní mínění, problematika však stále nepatřila mezi priority a úřady se k řešení odhodlávaly jen pozvolna. Situaci se zabývaly kromě ministerstva zdravotnictví také okresní péče o mládež a Československý červený kříž.

První úprava podmínek v táborech přišla ze strany ministerstva práce a sociální péče, které ve směrnici z 20. 7. 1945 stanovilo, aby z nich byly uvolněny veškeré děti mladší deseti let.¹⁹⁸ Když však Přemysl Pitter o tři dny později navštívil internační tábory v Praze, našel v nich stále 1426 dětí do čtrnácti let.¹⁹⁹ Tuto skutečnost lze vysvětlit několika způsoby. Zaprvé, děti sice mohly být propuštěny, ne vždy však měly kam jít. Pokud v táboře pobývaly s rodinným příslušníkem, mohla navíc panovat větší obava z rozdělení rodiny, než z jejich dalšího, ač značně rizikového, pobytu. Zadruhé, pouhé tři dny nejsou příliš dlouhá doba na to, aby bylo nařízení uvedeno do praxe, zejména v prostředí, kde se ignorování nevyhovujících nařízení stalo určitou normou. První výraznější impuls ke změně s reálným dopadem tak poskytl právě Přemysl Pitter.

¹⁹⁶ STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945-1948*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996, s. 88-90.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 70.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 88.

¹⁹⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Zpráva o šetření v internačních táborech Velké Prahy*, 24. července 1945, s. 1.

5.2.1 Pittrovo inspekční šetření

Věnovat se na zámcích i německým dětem nebylo Pittrovou původní ideou. S realitou internačních táborů, jejichž katastrofální stav pochopitelně nebyl na veřejnosti nijak akcentován, se setkal v podstatě náhodou; v situaci, kdy se snažil pomoci Němci Königovi nalézt zbytek jeho rodiny. Tu po dlouhém pátrání našel v internaci v Raisově škole. Právě stav tohoto internačního střediska, kde kojenci leželi *“se svrstělymi obličejky na školních lavicích, jen kost a kůže, jako trpasličí stařečkové”*²⁰⁰, protože neměli dostatek mléka, Pittrem natolik pohnul, že se rozhodl jednat. Nejprve se snažil působit skrze vlivné osoby a instituce, které měly (alespoň teoreticky) moc se zasadit o plošnou nápravu poměrů. Přivedl do Raisovy školy osobního lékaře prezidenta Beneše, který již dříve navštívil děti na zámcích a nabídl Pittrovi svoje služby. Ani přímluva u prezidenta však situaci nezměnila; Beneš se údajně odvolával na to, že jeho zásah by odporoval platnému ustanovení vlády.²⁰¹

Druhým pokusem o změnu bylo vylíčení poměrů v táborech zdravotně-sociální komisi Zemského národního výboru, jejíž byl Pitter v té době členem. Komise sice vyjádřila znepokojení, do situace však odmítala zasáhnout.²⁰² Odpoutat se od myšlenky, že jakkoliv hrůzné mohou být podmínky odsunu a přežívání v internačních táborech, jsou pouze spravedlivým důsledkem chování Němců před válkou a za války, bylo stále pro většinu obyvatel příliš obtížné.

Po selhání prvotních snah se Pitter rozhodl pro přímou akci. Podporu již tehdy našel u ministerstva práce a sociální péče, od kterého dostal povolení převzít zatím alespoň nemocné a opuštěné německé děti v táborech. Prvních třicet dětí z internačního tábora v Raisově škole se tak už 26. července 1945 dostalo do zámeckých ozdravoven.²⁰³ Tím začala druhá, neméně rozsáhlá kapitola zámecké akce.

Protože se zahraniční stížnosti na stav českých internačních táborů začaly stále více množit²⁰⁴, pověřila zdravotně-sociální komise ZNV Přemysla Pittra jejich oficiální kontrolou. Tu provedl 23. července 1945 v deseti z celkových třiceti pražských táborů a na jejím základě sepsal zprávu o stavu internačních táborů v Praze. Upozorňoval především na nedostatečnou kapacitu prostor, nedostatek šatstva a lůžkovin, nevyhovující stravu a chybějící mléko pro nejmenší děti. Často nebyly vydávány ani potravinové přídělky, na které měli Němci nárok.

²⁰⁰ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 21.

²⁰¹ PITTEK, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 59.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ STANĚK, Tomáš. Děti v českých internačních a sběrných táborech 1945-1948. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 121-122.

Výmluvně o katastrofálních podmínkách svědčí také tvrzení několika matek, se kterými měl Pitter při té příležitosti možnost mluvit, jimž po necelém tříměsíčním pobytu v internaci zemřely dříve zcela zdravé děti.²⁰⁵

Zpráva se dostala na veřejnost a vzbudila velký rozruch na ministerstvu vnitra, které toto kritické zasahování neslo nelibě. Úryvky ze zprávy se objevily i v tisku, Pitter byl obviněn z “přátelství vůči Němcům” a vyloučen ze zdravotně-sociální komise ZNV. “Akce zámky” se však naštěstí podařilo převést pod přímou správu ministerstva práce a sociální péče a mohla tak plynule pokračovat dále.²⁰⁶ Pittrova zpráva měla ale i pozitivní praktický dopad – na jejím základě mohly být na začátku srpna 1945 propuštěny děti do čtrnácti let bez ohledu na národnost, nemělo tak však být učiněno proti vůli rodičů.²⁰⁷ Internovaným dětem, které v táborech zůstávaly i nadále, byly alespoň zvýšeny příděly potravin.²⁰⁸

5.2.2 Propuštění dětí z táborů

Děti, které mohly být podle nového nařízení ze srpna 1945 propuštěny z internace a neměly příbuzné, ke kterým by šly, přebíraly orgány péče o mládež. V ústavech mělo být postaráno o jejich výchovu, národnostně oddělenou. Náklady potřebné pro zaopatření dětí měly být hrazeny ze zajištěného majetku jejich rodičů či příbuzných. Pokud však tento majetek již podlehl jedné z předchozích konfiskací, což bylo běžné, musela Zemská péče o mládež náklady hradit z vlastních prostředků.²⁰⁹

Část německých dětí z táborů převzal, po zklidnění situace kolem zprávy o stavu internačních táborů a uvolnění prostor v kamenickém zámku, také Pitter a zámecký personál. Protože byly děti ve skutečně zbědovaném stavu, pro péči o ně byly z táborů uvolněny i čtyři německé zdravotní sestry a tři lékařky.²¹⁰ “Když jsme děti přivezli a rozložili na trávníku vyhublé a apatické, myslil jsem, že málokteré vydrží. Náš ústavní lékař, sám Žid, který prošel peklem Osvětimi a Mauthausenu, se div nerozplakal při pohledu na ty živé mrtvolky. “Tak

²⁰⁵ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Zpráva o šetření v internačních táborech Velké Prahy*, 24. července 1945, s. 1.

²⁰⁶ Více viz podkapitola o institucionálním zajištění zámecké akce v kapitole “Počátky akce zámky” této práce.

²⁰⁷ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Předmět: převod dětí ze sběrných táborů - směrnice*, oběžník ministerstva vnitra, 9. srpna 1945, s. 1.

²⁰⁸ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Věc: zvýšení dávek internovaným dětem*, ministerstvo práce a sociální péče ministerstvu vnitra, 20. července 1945.

²⁰⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Předmět: převod dětí ze sběrných táborů - směrnice*, oběžník ministerstva vnitra, 9. srpna 1945, s. 1.

²¹⁰ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 25.

tohle jsme my, Češi, dokázali za dva a půl měsíce”, zvolal.²¹¹ V září 1945 se již v Lojovicích nacházelo 50 a v Kamenici 100 německých dětí.²¹²

5.2.3 Pittrův „hlubší smysl“ péče o německé děti

Soucit s trpícími byl pro Pittra přirozeností, vycházející z jeho hluboce prožívané křesťanské víry a přesvědčení, že jeho posláním je “život pro druhé”. *“Stanovisko křesťanova je za všech dob a událostí neproměnné. Učedník Ježíšův stojí vždycky na té straně, na které stál jeho Mistr, na straně slabých a utiskovaných, na straně trpících. Za nacistické vlády to byli Židé a Češi. Proto jste slýchali z mých úst slova povzbuzení a útěchy trpícím a prorocství pádu násilníků. Dnes znova mnoho nevinných lidí trpí. Pro náš národ je to horší o to, že bezpráví, násilí a křivd se dopouštějí tentokrát členové našeho národa. Napodobením toho, co dělali esesáci, snižujeme se na jejich úroveň. To je nehodno národa Husova a Masarykova a přiči se naší duchovní tradici.”*²¹³

V koedukaci českých, německých a židovských dětí na zámcích byla poražena celková logika tehdejší doby, velící důkladné oddělení dětí přijímaných do národního kolektivu od těch, které do něj dále patřit neměly. Výchova na zámcích se na rozdíl od ústavů péče o mládež nerealizovala národnostně odděleně. Naopak, kromě fyzického a psychického zotavení německých dětí bylo dalším (neméně důležitým) cílem Pittra a vychovatelů, aby v nich nezakořenily negativní vzpomínky na český národ. *“Jedinými představiteli českého národa byla pro ně česká policie, stráže SNB. Domnívali se, že byli do Štířína zavezeni jen proto, aby tu byli vykrmeni na otroky Čechů.”*²¹⁴ Proto se děti české, židovské a německé, ač ubytovány odděleně, v průběhu každodenních aktivit pravidelně setkávaly. Takový přístup byl rozporu s oficiální vládní politikou, téměř bezvýhradně podporovanou veřejným míněním, a jak ukáže další část této kapitoly, místní i veřejnost značně pohoršoval. Přes veškeré peripetie však nakonec byly německé děti právě těmi, kdo na zámcích zůstal nejdéle.

²¹¹ PITTER, Přemysl. *Sokolský stadion na Strahově*, Posel z Milíčova domu, září 1945, č. 2, s. 3.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž, s. 4.

²¹⁴ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 62.

Hymna kamenických dětí:

*“Kamenický zámek je za lesem,
zní tam vše radostně dětským plesem.
Když jsme přišli, byly tváře bledé,
ale teď se nám tu dobře vede.
Tam, kde láska lidská srdce pojí,
tam se každá bolest brzy zhojí.”²¹⁵*

5.3 REAKCE VEŘEJNOSTI

5.3.1 V tisku

5.3.1.1 Kampaň za sesazení Pittra z pozice kontrolora internačních táborů

Pittrůva činnost ve prospěch německých dětí v internačních táborech byla od počátku silně medializovaná. Nedlouho po vydání zprávy z inspekce v pražských táborech, míněné jako důvěrné informace pro ZNV a ministerstvo vnitra, se její úryvky začaly objevovat v tisku a vzbudily značnou nevoli. Autoři článků se kupodivu nesnažili popírat její obsah, přestože mediální obraz táborů byl jinak utvářen velmi odlišně. Popsané existenční podmínky v nich byly považovány za spravedlivé, protože český národ *“není povinen, aby jim skýtal z mála více, než kolik stačí, aby vydrželi do odsunu, než si práci ve své domovině svůj osud zlepši.”*²¹⁶ Že se ale v Pittrově zprávě jednalo především o snahy o zlepšení situace dětí, které navíc nedostávaly ani to málo, aby dokázaly vydržet do odsunu naživu, již články nereflekovaly. Němci byli bráni jako celek a kolektivní vina se vztahovala na všechny příslušníky národa.

Články psané v tomto duchu se objevily přinejmenším v Rudém právu, Právu lidu a Hlasu osvobozených. Často také požadovaly, aby byl Pitter svého práva na kontrolu internačních táborů okamžitě zbaven a nahrazen nejlépe úředníkem, který *“prošel německými tábory nebo věznicemi, zná jejich řád i německou psychologii a může proto nejlépe srovnat rozdíly a veden svými zkušenostmi, uplatnit se na svém místě účelněji než pan Pitter.”*²¹⁷ Opět se zde objevuje motiv spravedlivé odplaty, který prostupuje v přístupu vůči Němcům celé bezprostředně poválečné období. Projevoval se například i v tom, že Němci dostávali stejné přiděly potravin, jako náležely za války Židům.

²¹⁵ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 10, *Hymna kamenických dětí*.

²¹⁶ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond APP, karton 21, novinový výstřižek z periodika Hlas osvobozených, roč. 1 (1945), č. 13.

²¹⁷ Tamtéž.

Pitter pro pisatele článků nebyl pouze anonymním nepřítelem. Jeho názory byly již dříve považovány za výstřední, poukazovalo se zejména na jeho odmítání vojenské služby za první československé republiky. Z toho se vyvozovalo, že muži, který odmítl konat svou občanskou povinnost, je jen těžko možné svěřit tak významný úkol, jako je kontrola internačních táborů, tedy problém ve své podstatě bezpečnostního charakteru. Redakci Práva lidu se však po uveřejnění jednoho z podobných článků začínali ozývat někteří čtenáři s poukazem na to, že péče o mládež je oblastí Pittrova zájmu již od dob první republiky. Tento fakt sice redakce uznala²¹⁸, na jejich rétorice to však mnoho nezměnilo.

Bránit se proti nařčením se rozhodl i sám Pitter. Nejprve v této záležitosti kontaktoval ministra vnitra Noska a předsedu ZNV Kopřivu. Upozorňoval na to, že úkolem zkontrolovat poměry v internačních táborech byl pověřen právě ZNV a žádal o přezkoumání toho, zda svůj úkol dobře splnil. Pokud ano, očekával od těchto orgánů aktivní podporu a zastání, protože tím, že se zpráva dostala bez kontextu na veřejnost, byla ohrožena jeho autorita u výkonných orgánů a značně to celý úkol ztěžovalo.²¹⁹ O několik dní později pak zaslal vyjádření i do redakce Práva lidu, kde argumentoval tím, že své snažení směřuje vůči dětem, z nichž třetina jsou dokonce děti české a děti ze smíšených manželství a že tímto úkolem ho pověřily státní orgány. Svůj zákrok tedy považoval za oprávněný.²²⁰

Tato počáteční kampaň, jak již bylo zmíněno dříve, vyústila v Pittrovo vyloučení ze zdravotně-sociální komise ZNV a převedení “akce zámky” pod přímou správu ministerstva práce a sociální péče. Zemský národní výbor ani ministerstvo vnitra jej tedy nejen nepodpořili, nýbrž pod dojmem kritiky obsažené ve zprávě a tlakem veřejného mínění seznali, že největším problémem je vlastně Pitter sám a pozice jej odvolali.

5.3.1.2 „Německé děti se zotavují na našem zámku!“

Odvoláním Pittra z funkce kontrolora internačních táborů byla pro část lidí diskuse považovaná za ukončenou. Ani po převedení “akce zámky” pod správu ministerstva práce a sociální péče však stížnosti neutechly docela. Pitter počítal s tím, že německé děti budou brzy odsunuty a situace se tak uklidní. Jelikož se však proces protahoval, začalo být jasné, že děti

²¹⁸ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond APP, karton 21, novinový výstřižek z periodika Právo lidu, roč. 48 (1945), č. 121.

²¹⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, dopis Přemysla Pittra ministrowi vnitra V. Noskovi a předsedovi ZNV L. Kopřivovi, 1. října 1945, s. 1.

²²⁰ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, odpověď Přemysla Pittra redakci Práva lidu, 5. října 1945, s. 1.

budou muset na zámcích strávit zimu. Když pro ně zámecký personál proto začal shánět teplé oblečení, objevily se v Rudém právu titulky typu *“Pitter chce oblékat Němce do kožichů!”*.²²¹

Aby situaci urychlil, odjel Pitter na počátku roku 1946 do Anglie a Švýcarska, kde se snažil vyjednat umístění německých dětí a jejich matek do britské okupační zóny. Přestože v této věci v Londýně obdržel i oficiální podporu Jana Masaryka, u Červeného kříže nakonec neuspěl – místa v britských táborech byla mezitím obsazena uprchlíky z Polska.²²² Po zbytek pobytu se tedy soustředil na shánění hmotné pomoci. Nutno říci, že v tomto ohledu již byl úspěšnější a tato tříměsíční cesta tak nebyla zbytečná.

S nepřátelstvím tisku se němečtí obyvatelé zámků na zámcích setkávali i nadále. Symptomatický byl článek v Rudém právu, publikovaný na počátku května 1946. S notnou dávkou pohoršení informoval čtenáře, že *“v době, kdy máme tolik sirotků po popravených a umučených českých lidech, kdy naše slezské a slovenské děti trpí stále ještě velkým nedostatkem, válí se 60 Němců v překrásné budově, kde by mohly získávat ztracené zdraví naše děti.”*²²³ Článek končí výzvou, zda se na úřadech konečně najde někdo, kdo udělá v dané věci pořádek. Paradoxem je, že zrovna v době, kdy Rudé právo článek otisklo, se na zámku v Lojovicích namísto oné údajné Hitlerjugend nacházely převážně děti chudých slezských uprchlíků ve věku od dvou do deseti let.²²⁴

5.3.2 Soužití s místními

Vztah obyvatel okolních vesnic k novým zámeckým obyvatelům byl přinejmenším, jemně řečeno, komplikovaný. Dá se říci, že nejlepší vztahy se vytvořily nedlouho po zahájení akce s bývalými Ringhofferovými zaměstnanci. Téměř všichni zůstali ve svých funkcích i nadále, dokonce byli i stejně placeni, a tím si Pitter vysloužil jejich vděk. Jelikož pak mohli dění na zámcích sledovat z bezprostřední blízkosti a viděli, co přesně se na nich děje, neměli důvod spekulovat a žádné konflikty nenastaly. Přímo vřele dokonce vzpomínají Olga Fierzová i Zdeněk Teichman například na místní kuchařku a její pomocnici. Výjimkou v těchto jinak harmonických vztazích se stal lojovický zahradník.²²⁵

²²¹ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*, Praha: Kalich, 1996, s. 63.

²²² KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*. Praha: Paseka, 2009, s. 208.

²²³ *Německé děti se zotavují na našem zámku!* Rudé právo, 8. května 1946, č. 108, s. 6.

²²⁴ PITTER, Přemysl, *Jak se referuje*, Posel z Milíčova domu, červen 1946, č. 4, s. 4.

²²⁵ Zahradník byl zároveň předsedou místního národního výboru a z titulu své úřední funkce nařídil německým ošetřovatelkám, aby během práce nosily bílé pásky, tj. označení Němců zařazených do odsunu. Když se jich dr. Vogl a Zdeněk Teichman zastali, napsal stížnost na ministerstvo ochrany práce a sociální péče s tím, že bílé pásky by měli nosit i oni dva. Kauza se tedy řešila až na nejvyšších místech a vyřešena nakonec byla ve prospěch zámeckých obyvatel, jelikož obvinění dr. Vogla, který

Pitter ve snaze zajistit co nejharmoničtější soužití s místními uspořádal již na konci května 1945, po necelém týdnu od doby, kdy přijely první terezínské děti, pro místní na olešovickém zámku slavnost k oficiálnímu otevření ozdravoven. Pozváni byli členové místních národních výborů i všichni obyvatelé okolních vsí. Aby se vyhnul fámám a spekulacím, jasně přítomným vyložil účel ozdravoven: *“Prvním úkolem je zachytit děti a mladistvé, vracející se z konc. táborů, kteroužto činnost provádíme v rámci akce repatriačního ústavu min. ochrany práce a soc. péče. Později sloužití budou tyto ústavy našim českým dětem a jeden z nich - jak navrhuji - jako ozdravovna pro unavené pracující maminky.*²²⁶” Kolik obyvatel se této akce zúčastnilo, však už záznamy neříkají. Otázkou tedy je, jaký vliv toto gesto dobré vůle skutečně mělo.

Faktem je, že již 24. července 1945 museli na zámku Štířín čelit prvním udání. Co bylo jeho přesným obsahem, štířínský deník neříká, je však naznačeno, že se pravděpodobně jednalo o žádost na prošetření hospodářských záležitostí.²²⁷ To, že Pittrovi a ostatnímu personálu připadly celé čtyři zámky i s vybavením, přestože pouze do správy, jednoduše budilo závist. Mnoho obyvatel mělo pocit, že zámky by měly především sloužit místní veřejnosti. Když však vyšlo najevo, že celý podnik byl tehdy stále ještě financován ze soukromých Pittrových prostředků, tato kauza utichla.

Vesničanům, zvyklým na dosavadní panský klid, se dětské povykování nelíbilo od počátku. Některé židovské děti navíc mluvily pouze německy a ani samotný antisemitismus s koncem války nevymizel.²²⁸ Příjezd německých dětí z internačních táborů tak rozhodně ke klidnému soužití dále nepřispěl. *“Došlo k pomluvám v tisku i na vyšších místech, k rušení nočního klidu, když noví vesničtí funkcionáři “kontrolovali” i v ložnicích těžce nemocných dětí.*”, vzpomínala s určitou hořkostí ve svých pamětech Olga Fierzová.²²⁹

V rámci snah zlepšení situace vydalo ministerstvo ochrany práce a sociální péče na podzim 1945 plakát pro občany v okolí zámků. V něm jim z pozice vyšší autority znovu vysvětlovalo účel a smysl zámecké akce a dosavadní dosažené úspěchy. Zdůrazňována byla také její dočasnost, tedy že jakmile bude děti možné vrátit rodinám či odsunout za hranice, ze zámků opět odejdou. V návaznosti na to byly načrtnuty plány, které mělo se zámky

strávil půlku války v koncentračním táboře, již bylo absurdní. (In: KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009, s. 209.)

²²⁶ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, Přemysl Pitter Zemskému národnímu výboru v Praze, *Věc: Převzetí ozdravoven do státní správy*, 22. června 1945, s. 4.

²²⁷ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, *Deník Štířín*, zápis z 24. července 1945, s. 3.

²²⁸ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 10.

²²⁹ Tamtéž, s. 26.

ministerstvo po jejím ukončení, což byla nenápadná snaha utišit ty občany, kteří měli dojem, že zámky by měly sloužit v první řadě jim, a rozhodně ne Němcům.

Zajímavé je, že vzhledem ke změně situace již také ministerstvo také výslovně upozorňovalo, že *“Vláda byla povinna s ohledem na lidskost i na mezinárodní závazky postarati se o tyto děti bez ohledu na jejich národní příslušnost.”*²³⁰ V obsahu této věty a vlastně i tónu celého plakátu je silně cítit Pittrův “rukopis”, přičemž vzhledem k osobnímu přátelství, které se mezi ním a ministerským úředníkem pro zámeckou akci Ladislavem Šťastným utvořilo, lze předpokládat, že měl Pitter na vznik tohoto dokumentu přímý vliv. Závěrem pak plakát dodává: *“Sdílime s Vámi, občané, naše plány a snahy. Mějte pochopení pro všennárodní úkoly, povinnosti a závazky, které státu ukládá doba. Podporujte nás přátelsky v naší obtížné práci pro blaho republiky.”*²³¹

Veškeré snahy o získání pochopení místních však příliš úspěšné nebyly. V průběhu roku 1946 musel Pitter i zámecké vychovatelky čelit několikerým udáním; nejčastěji se jednalo o nepodložená obvinění, že nadržují německým dětem.²³² Mentalitu některých místních může dobře ilustrovat také anonymní dopis, který Přemysl Pitter obdržel pravděpodobně v roce 1946. S určitou dávkou fantazie by bylo možné nazvat jej proudem vědomí, jelikož celý dopis, psaný na papír velikosti A4, se skládal z pouhých dvou vět. *“Dostaly jsme nějaké zprávi od vás který nás nezajímají, věčně nás obtěžujete, žebráte, na ty německé kurvy bestye parchanty že vám to není hamba za jejich tyranství zničili celou zeměkouli dyž je máte tak rády táhnete za nima a nás neotravujte my máme sami hlad...”*²³³ V podobném duchu se nesl i zbytek tohoto vzkazu. Zakončen pak byl obviněním, že se zámecký personál o děti nestará ze soucitu, nýbrž se chce na celé akci pouze obohatit. Někteří obyvatelé jednoduše měli na celý podnik předem vytvořený názor, založený na emocích, který racionální argumentací nebylo možné změnit.

Pro úplnost je však vhodné zmínit i kontext, ve kterém občané vesnic v blízkosti zámků žili. V okolí míst, kam Pitter přivážel německy mluvící děti, nedlouho předtím doznívala s plnou razancí válka a vojska SS zde postřílela desítky obyvatel.²³⁴ Mentalita doby

²³⁰ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Občanům v Těptíně, Štíříně, Lojovicích a okolí*, ministerstvo práce a sociální péče, listopad 1945, s. 1.

²³¹ Tamtéž, s. 3.

²³² Reakce Přemysla Pittra na obvinění ze strany ředitelství národní bezpečnosti odd. V. ref.3/c, 28. června 1946. In: *Prague Cold War: internetový časopis pro výzkum dějin studené války* [online]. [cit. 2022-06-04]. Dostupné z: http://www.praguecoldwar.cz/reakce_premysla_pittra.htm

²³³ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, anonymní dopis zámeckým obyvatelům od místního občana.

²³⁴ TIZL, Boris. *Koedukace dětí českých - židovských - německých v kontextu poválečného období*. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 39.

i oficiální vládní politika velela vybudovat národní stát Čechů a Slováků a zbavit se německého elementu co nejrychleji a pokud možno jednou provždy. Soucit měl jít stranou, koneckonců i Zdeněk Nejedlý, v té době ministr ochrany práce a sociální péče, v debatách o odsunu v roce 1946 zdůraznil, že *“bez jisté míry tvrdosti by se odsun nezdařil”*.²³⁵ Občané měli pocit, že to, že ještě několik měsíců po skončení války jsou nuceni tolerovat v bezprostřední blízkosti svých domů Němce, kteří jsou navíc ubytováni na zámcích, které by měly v první řadě sloužit veřejnému zájmu, je velkou křivdou, žádající nápravu.

Na závěr je nutné dodat, že přes obecně negativní vztah, který místní obyvatelé k zámecké akci měli, se přirozeně našly i výjimky. Nejčastěji se jednalo o lidi, kteří s dětmi a jejich vychovateli přicházeli přímo do styku a mohli se přesvědčit o tom, co se na zámcích skutečně děje a kdo jsou jejich obyvatelé; nespoleháli se pouze na zjednodušující fámy. Společnou řeč našli například s místním hajným, a to kupodivu i přesto, že mu němečtí chlapci, když si šli tajně zakouřit, omylem podpálili les. Požár se naštěstí podařilo brzy uhasit a hoši dostali za úkol nahradit škodu svou prací, po několik týdnů tedy s hajným chodili sázet stromky do lesní školky. Ten oceňoval jejich pracovitost a důkladnost, s jakou svěřenou práci vykonali, a nebýt odporu ostatních lesních dělníků, byl by ochotný je zaměstnat natrvalo.²³⁶

5.4 PŘÍSTUP STÁTU K NĚMECKÝM DĚTEM

V době, kdy začal Přemysl Pitter po své osobní zkušenosti se stavem internačních táborů naléhat na státní orgány, aby vzaly situaci na vědomí a začaly ji řešit, rozhodně problém německých dětí v táborech nepatřil mezi jejich priority. Jakkoliv velký zájem projevoval stát o zdraví národního těla, a nejmladších členů společnosti jakožto budoucnosti národa zvláště, tato péče byla limitována národností dětí. Německé děti byly z národního kolektivu jednoznačně vyřazeny, čímž stát ztratil i motivaci k péči o ně. Nebyly již dále jeho starostí, budoucnost na ně čekala jinde.

Rostoucí kritické hlasy však nebylo možné zcela přehlížet. Pitter nebyl jediný, kdo se snažil ve prospěch dětí v internačních táborech zasahovat. O jejich osudy se zajímaly i orgány péče o mládež, Československý červený kříž a také delegace Mezinárodního červeného kříže. Za zahraničí se rovněž ozývaly kritické výtky k poměrům v táborech obecně.²³⁷ V

²³⁵ TIZL, Boris. Koedukace dětí českých - židovských - německých v kontextu poválečného období. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 40.

²³⁶ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 69.

²³⁷ STANĚK, Tomáš. Děti v českých internačních a sběrných táborech 1945 - 1948. In: *Přemysl Pitter: život - dílo - doba*, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996, s. 122.

komunikaci mezi zdravotně-sociální komisí Zemského národního výboru, ministerstvem ochrany práce a sociální péče a ministerstvem vnitra tedy začalo vznikat řešení situace.

Problematika německých dětí v internačních táborech byla pro státní orgány v podstatě vyřešena v momentě propuštění dětí mladších čtrnácti let. Děti měly možnost odejít a povinnost postarat se o ně, pokud neměly ke komu jít, neležela na státních institucích, nýbrž byla svěřena orgánům péče o mládež.²³⁸ Celý problém tak byl elegantně delegován na nestátní instituce a stát se zbavil velké míry odpovědnosti za další pobyt dětí v táborech. Pokud v nich zůstávaly, činily tak “dobrovolně” (většinou na přání rodičů/opatrovníků, kteří nechtěli rozdělovat rodinu), alespoň v teorii; na mnoha místech se opatření jednoduše nedodržovala. Stejně tak bylo možné tímto způsobem uniknout kritice za přílišnou péči o “děti nepřítelů”, která by byla v rozporu s vládní linií, a které byl za své činy intenzivně podroben právě Pitter.

²³⁸ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Předmět: převod dětí ze sběrných táborů - směrnice*, oběžník ministerstva vnitra, 9. srpna 1945, s. 1.

6 ŽIVOT NA ZÁMCÍCH

6.1 PŘIJÍMÁNÍ DĚTÍ

Do péče zámeckých ozdravoven se dalo dostat různými způsoby. Z předchozí části této práce vyplývá, že část dětí se na zámcích ocitla přímo z iniciativy Pittra. To se týkalo zejména dětí převzatých v prvních poválečných měsících, tedy těch, se kterými se setkával při návštěvách Terezína či různých internačních zařízení a jež byly nejvíce zdravotně ohrožené. Postupně však začal být proces přijímání dětí organizovanější. Byla navázána komunikace s terezínskou Sociální péčí o mládež a Péčí o mládež (jak s jejím zemským ústředním, tak s okresními pobočkami), skrze které bylo možné podávat žádosti o umístění dětí na zámky. Žádost o přijetí dítěte mohli podat rodiče či pěstouni, ale i děti samotné (za předpokladu, že žádného opatrovníka neměly či byl nějakým způsobem indisponován). Na přijetí některých dětí alespoň na několik týdnů/měsíců apelovaly z vlastní iniciativy i okresní péče o mládež. Jednalo se o děti z nemajetných rodin nebo rodin, v nichž hrozilo, že by se mohly nakazit nějakou z infekčních chorob.

Do ozdravoven byly přijímány děti bez ohledu na národnost. Pro jejich přijetí byly vypracovány podmínky²³⁹, zahrnující primárně praktické záležitosti, jako nutnost předání potravinových lístků, přihlášení dětí do obecné školy v Kamenici nebo respektování zákazu návštěv. Řešily také zdravotní hledisko; při příchodu muselo mít dítě lékařské potvrzení o bezinfekčnosti, ne starší než 3 dny. Rodiče či pěstouni společně se souhlasem o umístění dítěte do ozdravovny tyto podmínky podepisovali a zavazovali se je dodržovat. Vedle potvrzení o bezinfekčnosti mělo být dítě vybaveno také *“Popisným listem o dítěti potřebném ochrany”*, dokumentem vydávaným okresními péčemi o mládež, který na několika stranách shrnoval základní informace o dítěti, od rodinných poměrů přes zdravotní až po psychický stav.

Omezená kapacita ozdravoven nedovolovala přijmout všechny potřebné. Přednost měly děti, které se ocitly bez rodičů či pěstounů a také děti zdravotně nejohroženější. Odmítnutí se týkalo především mladistvých či téměř dospělých, kteří byli alespoň odkázáni na jinou vhodnou ozdravovnu, která by je mohla přijmout. Také tzv. vysoce problémové děti v ozdravovnách většinou také nezůstávaly, ale byly po provedení psychiatrického vyšetření a schválení Zemským ústředím péče o mládež posílány do jiných léčeben a ústavů. To byl

²³⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Podmínky k přijetí do dětského domova v Olešovicích a Kamenici*.

případ i sedmileté H. D., která byla po téměř ročním pobytu na zámcích na Pittrovu žádost umístěna do Dívčí výchovny ve Vrchlabí. *“Prosíme o umístění v jiném vhodném ústavě, poněvadž dítě není normální. Je nemanželské dítě, otec byl cikán, matka prostitutka, nestarala se o dítě, vyrostlo v sirotčinci.”*²⁴⁰ Co však oddělovalo normální od nenormálního v prostředí, kde naprostá většina dětí zažila psychická traumata?

V zásadě lze děti, které ze zámků putovaly do léčeben či ústavů, rozdělit do dvou kategorií. V první z nich šlo o děti s duševními poruchami, se kterými si vychovatelé nevěděli rady. V případě jednoho z hochů umístěných do specializované výchovatelny lze dle lékařského posudku například odhadovat, že mohl trpět poruchou autistického spektra.²⁴¹ Druhou kategorií byly děti, jejichž výchova byla natolik zanedbána, že i přes snahy vychovatelů příliš narušovaly fungování dětského kolektivu. Vrátime-li se zde k sedmileté H. D., vyčítáno jí bylo chronické pomočování, krádeže, lhaní a také že *“svádí i své druhy a družky k erotickým hrám, takže po této stránce je opravdovým nebezpečím kolektivu.”*²⁴² Protože se tyto neduhy po čase zmírnily, soudilo se, že *“její abnormálnost je následkem neblahých poměrů, ve kterých žila.”*²⁴³ Na zkoušku tedy putovala do pěstounské rodinné péče, odkud se však po dvou měsících opět vrátila na zámky a až v tu chvíli bylo rozhodnuto o nutnosti jejího vyšetření a následného přesunu do jiného ústavu, neboť *“by potřebovala opravdu zkušené individuální výchovné vedení.”*²⁴⁴ Její umístění do výchovny ve Vrchlabí tedy nebylo přímočarým procesem, ale z pohledu vychovatelů spíše poslední možností, což bylo pro tyto případy typické. Sám Pitter v jedné z žádostí přiznával, že *“naše domovy slouží toliko dětem morálně normálním a nejsme pro děti toho druhu zařízení.”*²⁴⁵

6.2 DENNÍ REŽIM

Stejně jako v každém podobném zařízení pro děti, i život v zámeckých ozdravovnách musel mít svá pravidla; tím spíše, že se vše mělo podřizovat jejich fyzickému a psychickému zotavení. *“Aby bylo dosaženo zdravotního i výchovného účelu, je nutna spolupráce všech*

²⁴⁰ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 3, karta dítěte H. D., s. 2.

²⁴¹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 7, *Zpráva o vyšetření dítěte J. P.*, s. 2.

²⁴² Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 3, dopis Okresnímu soudu ve Vrchlabí, *Věc: nezl. H. D.*

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 3, karta dítěte H. D., s. 2.

²⁴⁵ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 8, dopis Zemskému ústředí péče o mládež, *Týká se nezl. V. J.*

*chovanců i personálu.*²⁴⁶ Stálý domácí řád byl sestaven již počátkem července 1945. Jeho autorem byl Pitter společně s ostatním zámeckým personálem. Zdá se, že v jeho tvorbě měli zcela volnou ruku a nebyli svazováni žádnými obecnějšími pravidly pro fungování poválečných ozdravoven – do domácího řádu se tak zřetelně propisuje Pittrův způsob práce s dětmi. Výchova byla kolektivní, stejně jako v Milíčově domě. Tím (kromě prosté praktické potřeby) na první pohled odpovídala duchu doby. *“Chovanci sou povinni chovati se k sobě navzájem kamarádsky a míti především na mysli dobro celku.”*²⁴⁷ Pittrovy ideje však mnohem více než z poválečných kolektivistických idejí vycházely z jeho křesťanské víry. Pro děti z Terezína byl navíc tento způsob výchovy v podstatě přirozený, neboť během svého pobytu v ghettu se naučily upřednostňovat kolektivní před individuálním.²⁴⁸ Snad i proto se rytmu života na zámcích dokázaly velmi rychle přizpůsobit.

Dny na zámcích začínaly budíčkem v 7h a končily večerkou ve 21h. Vyplňoval je čas na stravování, hygienu, úklid, vyučování, vycházky a hry, ale i osobní volno. Děti byly rozděleny do skupin podle ložnic, přičemž každá ložnice volila svého správce, který kontroloval úklid a chování ostatních. Zároveň byl mluvčím dané ložnice a její spojnicí s vedením ozdravoven. Obecně se na zapojení dětí do rozhodování poměrně dbalo. V Kamenici dal Pitter podnět k založení dětské samosprávy, která skutečně začala fungovat a nebyla pouze formalitou, ale partnerem do diskuse; když měla být část kamenických dětí přesunuta na pohodlnější zámek Štířín, zvládla samospráva například vyjednat, aby děti mohly zůstat pohromadě, jelikož si na sebe již zvykly a nechtěly toto společenství dělit.²⁴⁹

Návštěvy rodičů a příbuzných na zámcích byly zakázány, a to z několika důvodů. Prvním z nich byla přirozená obava ze zavlečení různých po válce velmi rozšířených infekčních onemocnění. Druhým byl fakt, že návštěvy *“rušivě zasahují do denního rozvrhu a pravidelného života. Děti se tím rozruší a rozteskní, a ty, jimž se návštěvy nedostalo, cítí se nespravedlivě zkráceny.”*²⁵⁰ Pokud chtěl někdo zámky navštívit, musel se osobně dostavit do Pittrovy kanceláře v Milíčově domě a obdržet povolení. Za celou dobu trvání zámecké dvouletky získalo takové povolení 58 lidí.²⁵¹ V naprosté většině šlo o rodinné příslušníky dětí,

²⁴⁶ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Domácí řád*.

²⁴⁷ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Domácí řád*.

²⁴⁸ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*. Harvard University Press, 2011, s. 83.

²⁴⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 10, dopis Samosprávy dětské ozdravovny Kamenice vedení zámeckých ozdravoven.

²⁵⁰ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Upozornění příbuzným a přátelům našich dětí*.

²⁵¹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 10, *Povolené návštěvy do zámků*.

kteří od nich byli po dlouhou dobu odloučeni a nyní je našli v ozdravovnách. I takové návštěvy se však neměly zdržovat déle než 1-2 hodiny, neboť *“Návštěvníci, když je jim umožněno příliš zahlédnout do života ozdravovny podle náhodných chvilkových nedostatků generalizují a nesprávně celý život posuzují.”*²⁵²

Prioritou byly pro zámecký personál děti a jejich potřeby a pocity. Vytvořit pro ně vhodné prostředí a pomoci jim vrátit se v co největší míře do normálního života jednoduše vyžadovalo klid a co nejméně rušivých elementů z vnějšku. Rodičům tak bylo při seznamování s pravidly neustále zdůrazňováno, že *“Všecko činíme jen z lásky k Vaším dětem a pro jejich dobro.”*²⁵³ Jak po letech vzpomínal jeden z bývalých zámeckých chovanců – *“Smysl téhle své štiřínské životní epizody vidím v tom, že se nás tam pokusili zbavit onoho šoku, který jsme jako děti prožili v koncentračních táborech, uklidnit nás, vrátit nám víru v lidské dobro a teplo, kterou jsme v uplynulé době nadobro ztratili, a připravit nás na budoucnost.”*²⁵⁴

Režim, který na zámcích panoval, vycházel již z Pittrových předchozích zkušeností. Se založením ozdravovny v Mýtě roku 1938 vznikl prostor, kde mohly děti, narozdíl od Milíčova domu, pobývat dlouhodobě. Na základě těchto prázdninových pobytů si Pitter sepisoval poznámky o zdravotním režimu a rok od roku jej podle nejnovějších zkušeností upravoval.²⁵⁵ Velký důraz kladl na hygienu a prevenci, což odpovídalo i dobovému diskurzu. Specifickým Pittrovým vkladem pak byl přístup ke stravě – na zámcích se vařila lehká vegetariánská jídla, děti se měly učit jíst pomalu a do sytosti, ale nepřejídat se.

V rámci návratu k normálnímu životu se děti také začaly opět vzdělávat. V prvním roce (z obav před zavlečením infekčních nemocí) nejprve pouze interně v ozdravovnách, poté docházely do obecné školy v Kamenici a měšťanské školy ve Velkých Popovicích.²⁵⁶ To se však týkalo jen českých dětí. Pro česky hovořící děti ze smíšených česko-německých manželství a několik dětí z Lojovic pokračovalo přímo na zámku soukromé vyučování, které je mělo připravovat na přestup do běžných českých škol. Za tímto účelem byl zámkům dokonce ministerstvem školství přidělen učitel. Děti čistě německého původu vzdělávány být

²⁵² Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 10, poznámky P. Pittra ke schůzi opatrovnic na zámku Lojovice.

²⁵³ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Upozornění příbuzným a přátelům našich dětí.*

²⁵⁴ KOHN, Pavel. *Kolik naděje má smrt: židovské děti z poválečné akce "zámky" vzpomínají*, Brno: L. Marek, 2000, s. 30.

²⁵⁵ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 3, *Zdravotní poznámky pro prázdniny 1943 na základě zkušeností z dřívějších let.*

²⁵⁶ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů.* Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 6.

nesměly vůbec, někdy však bylo obtížné vůbec odhadnout, které dítě by se vyučování mělo účastnit, neboť mnoho dětí se odposloucháváním velmi rychle samo naučilo česky.²⁵⁷

6.3 PROPOUŠTĚNÍ Z PÉČE

Zámky po většinu své existence fungovaly na hraně své kapacity, propuštění dítěte z péče ale i přesto nebylo pouhou formalitou či samozřejmostí. Zámečtí pracovníci se aktivně zajímali o to, do jakého prostředí se dítě po odchodu dostane. Pitter neměl pravomoc rodičům zakázat své dítě převzít, vždy se je však snažil přesvědčit, aby jednali v nejlepším zájmu svých potomků. V případě pochybností měla konečné slovo příslušná okresní péče o mládež, která skutečně v nejednom případě vyslyšela žádost o přezkoumání a rozhodla o ponechání dětí na zámcích do doby, než selepší životní poměry rodičů; zejména šlo o schopnost zajistit vhodné ubytování a stravu.²⁵⁸ Nejlepší zájem dětí tak byl nadřazen vůli jejich rodin. Nelze však říci, že takováto situace by byla typická; ve většině případů byli rodiče sami schopni uznat, zda se dokáží o dítě náležitě postarat, a občas dokonce vedení zámků prosili o prodloužení pobytu svých potomků do doby, než je budou schopni přivést do vhodného prostředí.

Nejednou bylo zapotřebí řešit situaci, kdy se internované německé matky dožadovaly navrácení svých dětí k nim do táborů. To však přirozeně šlo zcela proti cílům zámecké akce. *“Všecka naše práce by byla úplně marná, kdybychom měli děti po zotavení vracet do prostředí, ve kterém již jednou jejich zdraví dost trpělo.”*²⁵⁹ Podle směrnic ministerstva vnitra navíc byly tábory určené pro dospělé a děti mladší 14 let se v nich vůbec neměly nacházet.²⁶⁰ V případě, že byly matky z táborů propuštěny či přiděleny do transportu, děti jim byly bez prodlení vráceny. V touze mít své děti u sebe již v táborech, bez ohledu na bídné poměry, mohla být podle Olgy Fierzové navíc i určitá sobeckost – ženy, které u sebe měly velmi malé děti, totiž nemusely pracovat.²⁶¹ Konečné slovo v tomto případě měli velitelé jednotlivých táborů.

²⁵⁷ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha, 1992, s. 37.

²⁵⁸ Viz např. Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 12, dopis Okresní péče o mládež v Bílině Správě dětských domovů v Kamenici a Ládví, 31. března 1947, *Věc: nezl. děti Žemlovy*.

²⁵⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 7, dopis Olgy Fierzové velitelství internačního střediska Hagibor, 7. ledna 1946, s. 1.

²⁶⁰ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond ČAPP, karton 8, *Předmět: převod dětí ze sběrných táborů - směrnice*, oběžník ministerstva vnitra, 9. srpna 1945, s. 1.

²⁶¹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 7, dopis Olgy Fierzové velitelství internačního střediska Hagibor, 7. ledna 1946, s. 1.

Chovanci ozdravovny neopouštěli s prázdnou. Zejména starší děti a mladiství dostávali na cestu do nového života vysvědčení o své činnosti na zámcích – uvádělo se v něm, při jakých pracích pomáhali, případně i co jim šlo a jaké jsou jejich přednosti.²⁶² V propouštěcích dokumentech bylo také uvedeno, čím by se v budoucnu chtěli stát. Například budoucímu slavnému malíři Jehudu Baconovi otevřely doporučující dopisy od Pittra a dvou učitelů, ke kterým docházel na hodiny, cestu k přijetí na akademii výtvarných umění v Jeruzalémě.²⁶³

Celkem mezi lety 1945-1947 zámeckými ozdravovny prošlo 810 dětí.²⁶⁴ Poté, co se jejich brány uzavřely, vyšel jako zvláštní příloha periodika *Posel z Milíčova domu* text s názvem „*Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních táborů*“, ve kterém Fierzová, Pitter a několik dalších zámeckých pracovníků uceleně informovali veřejnost o výsledcích akce a jejím duchu. Stať Fierzové s názvem „*Několik živých čísel*“ podává poměrně přesné informace o tom, jaké děti v ozdravovnách pobývaly a co se s nimi stalo po uzdravení. Rozděleny jsou do čtyř kategorií, kterými se pro přehlednost budu řídit i v následujících řádcích.

6.3.1 „*Děti různých národností, oběti nacistického pronásledování za války*“

Naprostou většinu z těchto 266 dětí tvořily děti židovské, které za války prošly koncentračními tábory. Přestože 190 z těchto dětí ztratilo v táborech jednoho nebo oba rodiče, podařilo se 153 z nich po zotavení umístit u rodin či příbuzných.²⁶⁵ Pro mnohé židovské děti však byla situace v obnovené Československé republice komplikovaná. Část z nich byla pro svůj původ společností a úřady posuzována jako Němci, další ztratili svou rodinu či její část. V kombinaci se stále přítomným antisemitismem se pro mnoho židovských mladých začal jevit jako východisko odchod do Palestiny. Rozhodlo se pro něj celkem 47 mladých mezi 13-18 lety nacházejících se v zámecké péči.²⁶⁶ „Země zaslíbená“ představovala možnost nového začátku a vidinu přijímajícího společenství i pro nesionisty.

O možnosti vycestování do Palestiny se mladí lidé mohli dozvědět již v Terezíně, kde velkou část pedagogů tvořili sionisté.²⁶⁷ Další informace získávali od izraelských náborářů, kteří jezdili do ozdravoven vyprávět židovským dětem o nově vznikajícím židovském státu, do kterého je možné přes Německo vycestovat. Pitter si přál, aby tyto děti v Československu

²⁶² Viz Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, *Vysvědčení*.

²⁶³ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*. Praha: Paseka, 2009, s. 200.

²⁶⁴ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. *Posel z Milíčova domu*, 1947, č. 7.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 4.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ ZAHRA, Tara. *The Lost Children*. Harvard University Press, 2011, s. 82.

raději zůstaly, po diskusích s nimi však jejich touhu po odchodu pochopil a v jejich rozhodnutí je podporoval.²⁶⁸

Děti, kterým se nepodařilo nalézt rodiče či příbuzné a zároveň byly příliš malé na to, aby odcestovaly do Palestiny, byly buď poslány do nových rodin ve Velké Británii (to se týkalo nejmenších dětí), nebo byly umístěny do trvalé pěstounské péče či dětských ústavů v Československu.²⁶⁹ Žádosti o umístění dítěte do pěstounské péče podávali skrze okresní péče o mládež samotní potenciální pěstouni²⁷⁰ a přicházelo jich dost na to, aby zámeční pracovníci nemuseli sami aktivně dětem nové rodiny hledat, ale mohli pouze vybírat tu pro dané dítě nejvhodnější. S rodinami udržoval Pitter korespondenci i po osvojení dětí a aktivně zajímal se o to, zda jsou v nich šťastné.²⁷¹

6.3.2 *“Děti ze zdejších internačních táborů a děti internovaných rodičů nebo pěstounů”*

Nejpočetnější skupinu na zámkách tvořilo celkem 407 dětí převzatých z internačních táborů a dětí, které zůstaly osamoceny v důsledku internace rodičů či pěstounů. Většina z nich pocházela z německých rodin (214 dětí) či smíšených manželství (103 dětí), 35 dětí bylo českého původu a 55 dětí bylo na zámky přijato jako děti nezjištěného původu.²⁷²

Děti ze smíšených manželství v naprosté většině nakonec zůstaly v Československu, a to i zásluhou Pittra a Fierzové, kteří rodinám pomáhali k vynětí z odsunu. Odlišná situace panovala v případě německých dětí. Když přišly na zámky, počítalo se s tím, že budou brzy odsunuty do Německa. Pitter se za tímto účelem vydal v lednu 1946 vyjednávat do Anglie, avšak bezúspěšně – místo pro přibližně deset tisíc německých dětí a matek v britském okupačním pásmu bylo mezitím obsazeno vystěhovalci z Polska.²⁷³ Děti byly tedy posílány na odsun do Německa postupně tak, jak k němu byly předvolávány jejich matky či jiní příbuzní. Většinou byla vytvořena skupina v čele s alespoň jednou odpovědnou osobou (často některé ze starších děvčat nebo matky dětí). Kromě toho, že to byl pomalý proces, se však záhy objevil zásadní problém. *“Polovina dětí z int. táborů neměla při příchodu do našich domovů tušení, kde jsou jejich matky nebo příbuzní. Děti se obávaly, zda nezahynuli za revoluce nebo*

²⁶⁸ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*. Praha: Paseka, 2009, s. 213-214.

²⁶⁹ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 4.

²⁷⁰ Viz např. Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 3, *Osobní list pěstounský Stanislava a Marie Bubníkových*.

²⁷¹ Viz např. Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 3, dopis Josefa Hrdiny Ředitelství útulku pro mládež “Milíčův dům”.

²⁷² PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 5.

²⁷³ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*. Praha: Paseka, 2009, s. 208.

nepadli za obět' nakažlivým nemocem v některém int. táboře. Nevěděly také, kde je hledat, zda v Čechách nebo některém pásmu Německa."²⁷⁴ Z ústředí zámecké akce v Milíčově domě se tak od roku 1946 stala zároveň i pátrací stanice, spojující ztracené děti s jejich rodinami.

Na Milíčův dům se brzy začaly obracet i německé pátrací služby, které obdržely seznamy dětí v zámeckých domovech skrze ministerstvo sociální péče, a také samotní rodiče ztracených dětí.²⁷⁵ K Pittrovi se zase dostávaly německé plakáty a sešity Červeného kříže, ve kterých byla publikována jména hledaných dětí i s fotografiemi.

Aktivní korespondence s pátracími službami v Berlíně, Mnichově, Hamburku, Stuttgartu a Beuthelu, zaštiťovaná Mezinárodním červeným křížem a charitativními a církevními organizacemi, pokračovala až do roku 1950, tedy i po ukončení zámecké dvouletky. Minimálně do roku 1947 totiž v Československu ani neexistovala jiná srovnatelná instituce, která by se pátráním po ztracených dětech zabývala.²⁷⁶ V kontrastu s intenzivním hledáním ztracených československých (zejména lidických) dětí zůstávaly ty německé nepovšimnuty. Sami představitelé německého Červeného kříže v Mnichově údajně později prohlásili, že v Pittrovi našli v tomto směru téměř jedinou externí pomoc.²⁷⁷

Nakonec mohlo být po nalezení příbuzných celkem 241 dětí odsunuto do Německa či jiných zemí. Dalších 154 dětí zůstalo v Československu; většina z nich byla umístěna ve vlastní rodině, zbytek putoval do dětských ústavů nebo trvalé pěstounské péče.²⁷⁸

6.3.3 "Děti československé, nalezené v Německu a v Rakousku a repatriované do ČSR" a "různé jiné naléhavé případy"

V ozdravovnách se na krátkou dobu vyskytovaly i děti zavlčené během válečných let z Československa na území nacistického Německa a také děti ze Slovenska, evakuované na konci války před blížící se frontou na území Rakouska či Německa. Takových dětí bylo celkem 97 a přibližně polovinu z nich brzy vyhledali jejich rodiče, zbylých 46 pak bylo umístěno do trvalé pěstounské péče.²⁷⁹

²⁷⁴ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 5.

²⁷⁵ FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné*. Praha, 1992, s. 86.

²⁷⁶ KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*. Praha: Paseka, 2009, s. 214.

²⁷⁷ PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti*. Praha: Kalich, 1996, s. 175.

²⁷⁸ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 5.

²⁷⁹ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 6.

Na tomto místě je znovu vhodné zmínit, že nabídek pěstounů bylo stále více, než dětí volných k osvojení, což celý proces adopce značně usnadňovalo. Olga Fierzová také oceňovala, že *“Svědčí o porozumění a ušlechtilosti pěstounů, že si nekladli podmínky, týkající se vzhledu dětí. V několika případech se dokonce vědomě ujali dětí těžce vychovatelných. Velká většina pěstounů rozhodla se pro nabídnuté dítě dřív než je viděla. Po obdržení pěstounského listu s doporučením příslušné Péče o mládež vylíčili jsme jim povahu a osud dítěte pro ně se hodící.”*²⁸⁰ Před adoptí však bylo nutné opravdu důkladně prověřit, že dítě již nemá rodiče. Do nových rodin byly umisťovány pouze ty děti, u nichž se bezpečně vědělo, že jsou sirotky, neboť pokud k sobě dítě a pěstouni již jednou přilnuli, rozloučení by bylo pro obě strany velmi bolestné.²⁸¹

Specifickou skupinou, která se na zámcích objevila, bylo 40 dětí, umístěných do ozdravoven na základě žádostí orgánů Péče o mládež či ministerstva sociální péče. Dočasně bylo takto přivezeno na zotavenou do Čech například 29 dětí z východního Slovenska, zpusťšeného válkou.²⁸² Ty se však po několika týdnech či měsících opět vracely domů ke svým rodinám.

²⁸⁰ PITTER, Přemysl. *Dokončená dvouletka pro záchranu dětí z koncentračních a internačních táborů*. Posel z Milíčova domu, 1947, č. 7, s. 6.

²⁸¹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 8, dopis Správy státního dětského domova ministerstva ochrany práce a soc. péče v Kamenici rodině Lukešových.

²⁸² MATĚJČEK, Petr. *"Akce zámky."* *Dětské ozdravovny zřízené v Olešovicích, Kamenici, Lojovicích, ve Štíříně a v Ládví mezi lety 1945-1947*. Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí. 2019(2), s. 36.

7 UKONČENÍ ZÁMECKÉ „DVOULETKY“

“Akce zámky” měla být dle žádosti místního národního výboru v Těptíně původně definitivně ukončena k 1. březnu 1947. Vedení zámků obdrželo od jeho předsedy ultimativní dopis, kterým výbor zámecké obyvatele z Kamenice do jednoho měsíce bez diskuse vykazoval.²⁸³ Výbor však v tomto směru nebyl nejvyšší autoritou a Pitter požádal ministerstvo sociální péče o prodloužení akce, které jej po přezkoumání důvodů schválilo – lhůta byla prodloužena nejprve do 15. dubna a poté do 30. dubna 1947.²⁸⁴

Stěžejním problémem bylo, že v době, kdy se ozdravovny měly rušit, v nich stále ještě pobývalo 70 dětí. Částečně šlo o děti, jejichž matky byly zaměstnané na zámcích a po propuštění by s nimi neměly kam jít, což měl vyřešit příchod jara a možnost získat práci na venkově. Další skupinou byly děti určené k odsunu, který připadal v úvahu také až v jarních měsících, přičemž pokud by mezitím děti měly pobývat v odsunových střediscích, jejich zdravotní stav by byl znovu ohrožen.²⁸⁵ Poslední skupinou byly děti, které mohly být urychleně odevzdány rodičům či pěstounům, pokud to poměry dovolovaly. Ani v tuto chvíli propouštění nicméně nebylo samozřejmostí a přinejmenším 7 dětí, o které rodiče nemohli z různých důvodů pečovat, putovalo do útulku sv. Josefa v Pyšelích.²⁸⁶ Dětem, které neměly rodinu, ani u nich nebyla perspektiva osvojení pěstouny, se stal novým domovem Státní dětský domov Hany Benešové v Olešovicích.

Další důvod pro prodloužení lhůty ukončení akce byl ryze praktický – samotná likvidace rozsáhlého inventáře zámků, popůjčovaného od různých osob a institucí, zabrala dalších 14 dní.²⁸⁷ Jako poslední byla mezi 15. dubnem a 6. květnem 1947 zrušena již zmiňovaná ozdravovna v Kamenici. Část inventáře se vrátila původním majitelům, zbytek byl odevzdán stálému dětskému domovu v Olešovicích. Správa samotného zámku byla převedena na národní výbor v Těptíně, který zde plánoval zřídit měšťanskou školu.²⁸⁸

²⁸³ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, dopis předsedy místního národního výboru v Těptíně Dětským domovům v Olešovicích, 5. února 1947, *Týká se: vyklizení zámku Kamenice*.

²⁸⁴ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, *Dětské domovy v Kamenici a Ládví - likvidace*.

²⁸⁵ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, *Důvody, pro které žádám o prodloužení lhůty k likvidaci Kamenice do 30. dubna 1947*.

²⁸⁶ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, dopis P. Pittra Ředitelství útulku sv. Josefa, 13. března 1947.

²⁸⁷ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, *Důvody, pro které žádám o prodloužení lhůty k likvidaci Kamenice do 30. dubna 1947*.

²⁸⁸ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 1, dopis P. Pittra ministerstvu sociální péče, *Věc: Likvidace dětských domovů v Kamenici u Strančic*.

Ač se podařilo včas vyřešit vhodné umístění všech zbývajících dětí i technické záležitosti spojené s ukončením akce, měla ještě jeden hořký epilog. Až do poloviny léta 1947 se táhl spor s MNV v Těptíně. Snad byl nechtěně otevřen Pittrovým dopisem, ve kterém těptínský MNV zdvořilým tónem žádal, zda by mohl zajistit navrácení předmětů z inventáře zámků, které byly vyneseny místními občany. To bylo koneckonců dle platného nařízení ministerstva vnitra jeho povinností.²⁸⁹ Výbor v reakci na dopis bývalé vedení ozdravoven obvinil z nesvědomitého hospodaření na kamenickém zámku a žádal ministerstvo sociální péče o poskytnutí náhrady. Oficiální žádost, kterou těptínský MNV za tímto účelem na ministerstvo podal, byla ukončena ironickým pozdravem *“Dvouletce zdar.”* a výčet stížností okomentován slovy *“Toto vše bylo způsobeno na národním majetku za tak krátkou dobu necelých dvou roků, nezodpovědnými živly jimž pravděpodobně byl osobní zájem přednější před uchováním statků národu prospěšných.”*²⁹⁰ Opět zde vyplula na povrch ona dlouhodobá krajní nespokojenost některých místních obyvatel s tím, že zámky po celé dva roky nesloužily národu, potažmo veřejnému zájmu, potažmo jim, nýbrž *“dětem cizího původu”*, jak byli většinou souhrnně (někdy i státními orgány) chovanci ozdravoven vnímání.

Ministerstvo sociální péče bylo nuceno situaci řešit a požádalo Pittra o zaslání vyjádření společně s opisy protokolů o převzetí zámku Kamenice. Jelikož Pitter dodal veškeré potřebné dokumenty i vysvětlení všech obvinění, které zároveň odpovídalo realitě zapsané v protokolech²⁹¹, kauza utichla a je možné domnívat se, že tím byla i ukončena. Stala se tak definitivní tečkou za působením Pittra, Fierzové a kolektivu zaměstnanců na zámcích. Část z nich se vrátila k pedagogické činnosti v Milíčově domě, část se vydala psát novou životní kapitolu již mimo *“pittrovský”* okruh.

²⁸⁹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, dopis P. Pittra místnímu národnímu výboru v Těptíně, 7. června 1947.

²⁹⁰ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, dopis místního národního výboru v Těptíně ministerstvu sociální péče, 11. června 1947, *Věc: Žádost o poskytnutí náhrady.*

²⁹¹ Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, fond Kartotéka dětí, karton 2, dopis P. Pittra ministerstvu sociální péče, 21. července 1947, *Věc: Zámek Kamenice.*

8 ZÁVĚR

„Akce zámky“ z let 1945-1947 byla ozdravná akce, která na první pohled nevybočovala z trendu poválečných pobytů dětí v ozdravovnách a sanatoriích. Československé státní orgány tyto instituce podporovaly, neboť děti se měly po válce stát základními kameny nově budované společnosti. Podobně jako v desetiletích předcházejících, i nyní bylo dítě národním pokladem a příslibem lepší národní, potažmo státní budoucnosti.

Zámecké ozdravovny Přemysla Pittra a jeho blízkých spolupracovníků však byly svým vznikem i charakterem odlišné. Na rozdíl od ostatních státních ozdravoven se zrodily ze soukromé iniciativy Pittra a jeho nejbližších přátel. Pokud by však celá akce zůstala pouze dobročinnou aktivitou soukromého charakteru, nemohla by se v dané situaci stát tak rozsáhlou, jakou se nakonec stala.

Důležitější než finanční pomoc státních institucí bylo jejich oficiální zaštitění celé akce, schválením záboru zámků počínaje (ozdravovna v Mýtě pro tyto účely kapacitně nepostačovala) a povolením k převzetí nejen židovských, ale i německých dětí konče. Personál, finance a hmotné prostředky byl Pitter i díky pomoci jednotlivců a humanitárních organizací schopen obstarat, avšak bez rozličných úředních povolení z vyšších míst by nebylo možné vytvořit tolik potřebný prostor pro rozsáhlou výchovnou práci, která byla prioritou a hlavním účelem zámecké akce.

Péče se však dle pověření ČNR měla vztahovat pouze na děti vracející se z koncentračních táborů, děti české národnosti, tedy ty, které byly vnímány jako budoucnost válkou zasaženého národa, směřujícího podle řady dobových prohlášení k lidově demokratickému a spravedlivému řádu. Ve chvíli, kdy se z Pittrovy iniciativy na zámcích objevily i děti německé a děti nezjištěného původu, začal se přístup jednotlivých státních orgánů odlišovat. Stát sice projevoval zájem o zdraví národního těla, ale péče o děti v důsledku toho byla limitována jejich národností. Výjimku v tomto smyslu tvořilo ministerstvo ochrany práce a sociální péče a jen díky jeho podpoře se podařilo dosáhnout jak propuštění dětí do čtrnácti let z internačních táborů, tak i možnosti pečovat alespoň o část z nich v zámeckých ozdravovnách.

Nelze také ponechat bez povšimnutí, jak velkou roli hráli jednotliví úředníci, zejména zmiňovaní pracovníci ministerstva ochrany práce a sociální péče Stanislav Kohout a Ladislav Šťastný, kteří byli zámecké akci nakloněni a aktivně zasahovali v její prospěch. Pittrovo charisma, schopnost intervenovat i u vysoce postavených osob a jeho zápal pro dobrou věc společně s lidskostí a pochopením některých důležitých jedinců tak bylo pravděpodobně to,

co umožnilo zámecké akci i přes veškeré turbulence pokračovat po celé dva roky a poskytnout tak péči 810 dětem. Zdá se tedy, že v tomto případě byla na první pohled státní politika vlastně jen projevem lidskosti několika odpovědných úředníků jednajících podle svého svědomí a humanity.

V momentě, kdy byla celá „akce zámky“ převedena pod MOPSP, již měl Pitter a ostatní zámecký personál ve vnitřním působení ozdravoven zcela volnou ruku, což zřetelně dokazuje zejména ta skutečnost, že na rozdíl od ostatních ozdravoven a ústavů byly na zámky přijímány děti bez ohledu na národnost a výchova probíhala společně. V běžném fungování ozdravoven se pak odrážel jak dobový přístup ke zdraví a hygieně, se svým velkým důrazem na prevenci, tak i Pittrovy předchozí osobní zkušenosti s pořádáním podobného typ ozdravných pobytů pro děti.

Pittrova péče o děti byla v určitém slova smyslu typickou poválečnou snahou. Nepečoval o ně však z politických důvodů – nevěnoval jim pozornost proto, že by v nich viděl poklad a budoucnost národa. Rozhodl se o ně starat jednoduše proto, že to byly děti, a jako takové měly dostat šanci na budoucnost, bez ohledu na národní či jinou příslušnost. Tento přístup vycházel především z jeho hluboce prožívané křesťanské víry a přesvědčení, že jeho posláním je život pro druhé. Státu šlo v jeho proklamacích sice také o děti, ale zajímal se o ně ze zcela zjištných důvodů. Byly důležité jakožto stavební prvky nově budované společnosti a tím bylo limitováno i to, jakým dětem péče měla být věnována.

9 PRAMENY A LITERATURA

9.1 ARCHIVNÍ PRAMENY

Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové

9.2 VYDANÉ PRAMENY

BENEŠ, Edvard a Karel NOVOTNÝ. *Odsun Němců z Československa: výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*, Praha: Dita, 1996.

PITTER, Přemysl, LAJSKOVÁ, Lenka, ed. *"Nečekejme na velké chvíle!": "Akce zámky" (1945-1947) v zrcadle korespondence z let 1946-1990*, Praha, 2015.

9.3 DOBOVÝ TISK

Čin (1945)

Hlas Jeseníků (1947)

Lidová demokracie (1945-1947)

Nová svoboda (1944-1947)

Posel z Milíčova domu (1945-1947)

Právo lidu (1945)

Rudé právo (1945-1946)

Zář (1947)

9.4 PAMĚTI

FIERZOVÁ, Olga. *Dětské osudy z doby poválečné. Záznamy ze záchranné akce přátel Milíčova domu v Praze*, Praha, 1992.

KOHN, Pavel. *Kolik naděje má smrt: židovské děti z poválečné akce "zámky" vzpomínají*, Brno: L. Marek, 2000.

KOHN, Pavel. *Zámky naděje: děti Přemysla Pittra vzpomínají*, Chomutov: L. Marek, 2011.

LAJSKOVÁ, Lenka. *Jsem Jehuda Bacon: holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu*, Ilustroval Yehuda BACON. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J.A. Komenského, 2017.

PITTER, Přemysl, FIERZOVÁ, Olga. *Nad vřavou nenávisti. Vzpomínky a svědectví Přemysla Pittra a Olgy Fierzové*, Kalich, Praha, 1996.

9.5 ODBORNÁ LITERATURA A STUDIE

BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, Praha, 2002.

BRENNER, Christianne. *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945-1948.*, Praha: Argo, 2015.

FRANC, Martin, Martina HALÍŘOVÁ, Jiří KNAPÍK, Milena LENDEROVÁ, Eduard MAUR, Martin Nodl Karel RÝDL. *Velké dějiny zemí Koruny české – Dětství*, Praha: Paseka, 2021.

FROMMER, Benjamin. *Expulsion or Integration: Unmixing Interethnic Marriage in Postwar Czechoslovakia*, East European Politics and Societies, 2000(2), s. 381-410.

KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945-1948*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.

KORHEL, Michal. *Česky cítit, ľudovodemokraticky myslieť! Štátna politika voči česko-nemeckým deťom a ich rodinám v prvých rokoch socialistickej diktatúry*, Historie - Otázky - Problémy, 2018(2), s. 11-25.

KOSATÍK, Pavel. *Sám proti zlu*, Praha: Paseka, 2009.

LENDEROVÁ, Milena, Martina HALÍŘOVÁ a Tomáš JIRÁNEK. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914-1918*, Praha: Paseka, 2015

MATĚJČEK, Petr. *"Akce zámky." Dětské ozdravovny zřízené v Olešovicích, Kamenici, Lojovicích, ve Štíříně a v Ládví mezi lety 1945-1947*, Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí. 2019(2), s. 29-39.

MRŇKA, Jaromír. *"V naší zemi bude konec války psán krví."*, Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 2016(2), s. 66-91.

NĚMEČEK, Jan. *Kapitoly z osvobození Československa 1945*, Praha: Academia, 2017.

PASÁK, Tomáš. *Přemysl Pitter. Život pro druhé: česko-německé soužití v díle Přemysla Pittra*, 1. vyd. Praha: Paseka, 1997.

PASÁK, Tomáš. *Život Přemysla Pittra*, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995.

RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010.

SEDLICKÁ, Magdalena. „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948, *Historie - Otázky - Problémy*, 2016(1), s. 120-131.

SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*, Praha: Antikomplex, 2011.

STANĚK, Tomáš. *Tábory v českých zemích 1945-1948*, Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.

WINKLER, Martina. *Kdo má děti vychovávat a jak? Pedagogika jako klíčový diskurz socialistické společnosti*, *Historie - Otázky - Problémy*, 2018(2), s. 60-71

ZAHRA, Tara. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Cornell University Press: 2011.

ZAHRA, Tara. *Lost Children: Displacement, Family and Nation in Postwar Europe*. *The Journal of Modern History*, Chicago: The University of Chicago Press, 2009, s. 45-86.

ZAHRA, Tara. *The Lost Children*. Harvard University Press, 2011.

9.6 SBORNÍKY

Cesta do katastrofy: československo-německé vztahy 1938-1947: referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7. - 9. října 1992 ve Štíříně u Prahy. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993.

PASÁK, Tomáš. *Přemysl Pitter: Život a dílo: Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinár.semináře konaného dne 27.3.1993 v Pedag.muzeu J.A.Komenského v Praze*. Praha: Pedagogické muzeum J.A. Komenského, 1994.

Přemysl Pitter: život - dílo - doba: [sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ke 100. výročí narození Přemysla Pittra ve dnech 22. a 23. června 1995 na Univerzitě Karlově v Praze]. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 1996.

ŠIMEK, Eduard. *Evropský humanista Přemysl Pitter (1895-1976): sborník z mezinárodní konference*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa pro Nadační fond Přemysla Pittra a Olgy Fierzové, 2014.

9.7 INTERNETOVÉ ZDROJE

Reakce Přemysla Pittra na obvinění ze strany ředitelství národní bezpečnosti odd. V. ref.3/c, 28. června 1946. In: *Prague Cold War: internetový časopis pro výzkum dějin studené války* [online]. [cit. 2022-06-04]. Dostupné z:

http://www.praguecoldwar.cz/reakce_premysla_pittra.htm

Zákony pro lidi [online]. [cit. 2022-04-19]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/>

10 OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

10.1 Seznam obrazové přílohy

- 1) Zámek Štířín, stav z r. 1945 (Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové)
- 2) Zámek Kamenice, stav z r. 1947 (Archiv Přemysla Pittra a Olgy Fierzové)
- 3) Zámek Štířín, stav z r. 2022 (z archivu autorky)
- 4) Zámek Kamenice, stav z r. 2022 (z archivu autorky)
- 5) Zámek Lojovice, stav z r. 2022 (z archivu autorky)
- 6) Zámek Olešovice, stav z r. 2022 (z archivu autorky)
- 7) Bývalý lékařský dům, stav z r. 2022 (z archivu autorky)

Příloha 1

Příloha 2

Příloha 3

Příloha 4

Příloha 5

Příloha 6

